МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МОРСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ МОРСЬКОГО ФЛОТУ

Кафедра «Судноводіння і морська безпека»

Терновський В. Б.

Основи національного спротиву

Навчально-методичний посібник

Одеса – 2026

УДК 355.58(477)(075.8)

Терновський В. Б.

Основи національного спротиву : навчально-методичний посібник / В. Б. Терновський. Одеса : ОНМУ, 2026. 49 с.

Навчально-методичний посібник підготовлено для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти очної (денної) форми навчання усіх спеціальностей для підготовки до занять з навчальної дисципліни «Основи національного спротиву». У посібнику наведено правові засади організації спротиву в Україні, історичний досвід самоорганізації нації, а також базові аспекти національно-патріотичної підготовки молоді. Окрему увагу приділено нормативно-правовій архітектурі викладання дисципліни відповідно до актуальних вимог Міністерства освіти і науки України та Міністерства оборони України.

Навчально-методичний посібник схвалено кафедрою «Судноводіння і морська безпека» ОНМУ (протокол від 14.08.2026 р. № 1) та рекомендовано до видання навчально-методичною комісією Навчально-наукового інституту морського флоту ОНМУ (протокол від 25.08.2026 р. № 1).

© В. Б. Терновський, 2026
© Одеський національний морський університет, 2026

ЗМІСТ

Вступ ……..... 3

Розділ 1. ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ….. 4
1.1. Законодавство України про національний спротив ……..….. 4
1.2. Важливі складові національного спротиву в умовах відсічі збройної агресії ……...…….… 5
1.2.1. Сили Територіальної оборони Збройних Сил України (Сили ТО ЗСУ) …….. 5
1.2.2. Рух опору …….. 8
1.2.3. Підготовка населення України до національного спротиву …… 9
1.3. Основні завдання національного спротиву ……... 11
1.4. Нормативно-правова архітектура викладання дисципліни «Основи національного спротиву» у закладах вищої освіти …….. 13
Контрольні запитання для самоперевірки до Розділу 1 ……..... 15

Розділ 2. ІСТОРИКО-ВІЙСЬКОВИЙ ВИМІР ТА ЕВОЛЮЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СПРОТИВУ ……..... 16
2.1. Генезис військових традицій: від народних ополчень Княжої доби до козацького феномену ……..……. 16
2.2. Національно-визвольні змагання ХХ століття: досвід підпільного опору Армії УНР та УПА …… 22
2.3. Новітній етап спротиву (з 2014 року): від добровольчих батальйонів до всенародного волонтерського фронту ……... 25
Контрольні запитання для самоперевірки до Розділу 2 …….……..... 31

Розділ 3. НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНА ПІДГОТОВКА ……..... 32
3.1. Духовно-ціннісний фундамент нації: формування української національної ідентичності та деколонізація історичної пам’яті …. 32
3.2. Нащадки слави: звитяжний бойовий шлях українського війська від Русі до новітньої епохи роботів та дронів …….….. 34
3.3. Конституційний обов’язок та практична готовність громадянина до тотальної оборони ……... 37
3.4. Україна майбутнього: Military-Tech, новий безпековий ландшафт Європи та роль молоді у відбудові держави ……..… 41
Контрольні запитання для самоперевірки до Розділу 3 ……..….. 43

Додаток 1. Особливості навчання окремих категорій здобувачів вищої освіти …….. 44

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ …… 49

ВСТУП

Сьогодні Україна переживає, без перебільшення, найдраматичніший та найкритичніший період своєї сучасної історії. Російська повномасштабна навала, яка у 2022 році стала прямим продовженням прихованої гібридної агресії 2014 року, замахнулася на сам факт існування нашої держави, її суверенітет та фізичне виживання мільйонів українців.

У цих екстремальних реаліях класичні оборонні моделі, що спираються виключно на регулярну армію, виявилися недостатніми. Досвід запеклого протистояння наочно довів: у сучасних війнах XXI століття перемагає не лише технічна чи чисельна перевага, а передусім внутрішня стійкість, суспільна згуртованість та готовність кожного громадянина чинити опір.

Розуміючи ці глобальні виклики, в Україні створено принципово нову систему захисту – систему Національного спротиву. Ухвалення Закону України «Про основи національного спротиву» закріпило на законодавчому рівні стратегію «всеохоплюючої оборони». Фактично, національний спротив став тим асиметричним щитом, який перетворив кожне українське місто, селище та територіальну громаду на неприступну для ворога фортецю.

Головним людським, інтелектуальним та технологічним резервом для вітчизняного Сектору безпеки і оборони є молодь, і зокрема студентство. Саме тому, згідно зі статтею 6-2 згаданого Закону, до освітніх програм закладів вищої та фахової передвищої освіти України було введено обов'язкове вивчення дисципліни «Основи національного спротиву». Цей крок покликаний перетворити молодого громадянина з пасивного спостерігача чи потенційної жертви бойових дій на активного, підготовленого та впевненого у власних силах учасника тотальної оборони країни. Важливо розуміти, що національний спротив – це справа всього суспільства, яка далеко не обмежується лише діями на лінії фронту. Особливе місце у цій системі посідають цивільний захист, інформаційна безпека, кіберзахист, логістичне забезпечення, домедична допомога та психологічна стійкість у тилу.

Необхідність надання студентам комплексної, системної та максимально актуальної інформації обумовила появу цього навчально-методичного посібника. У ньому поєднано суворі норми чинного законодавства, глибокий історичний контекст визвольної боротьби нашого народу та практичні засади цивільного й військового захисту. Весь матеріал адаптовано до умов ведення високотехнологічної та інформаційної війни, де знання та інтелект є такою ж ефективною зброєю, як і класичне озброєння.

Примітка про використання технологій: Під час структурування лекційних блоків, оптимізації текстових матеріалів та створення графічних схем цього посібника автором було застосовано інструменти штучного інтелекту Google Gemini у режимі технічного асистента. Усі нормативно-правові акти, історичні факти та тактичні протоколи були вручну перевірені, проаналізовані та адаптовані автором відповідно до вимог Наказу МОН України № 1002 від 30.06.2026 р.

РОЗДІЛ 1. ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ

1.1. Законодавство України про національний спротив

Правове регулювання оборони держави: базові аспекти

Здатність захистити власні кордони, державний суверенітет та цивільне населення від зовнішньої військової експансії є головним критерієм життєздатності будь-якої незалежної країни. В Україні фундаментальною правовою основою для цього виступає Конституція України. Стаття 17 Основного Закону чітко визначає, що захист суверенітету, територіальної цілісності, а також забезпечення воєнної та економічної безпеки — це найважливіші функції держави та безпосередня справа всього Українського народу.

Проте тривалий час у вітчизняному правовому полі існував певний вакуум щодо конкретних механізмів залучення цивільного населення до оборонних дій. Особливо гостро це питання постало в умовах асиметричної війни, коли регулярні Збройні Сили потребують тотальної та оперативної підтримки з боку суспільства. Цю законодавчу прогалину було ліквідовано із прийняттям Закону України «Про основи національного спротиву» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2021, № 41, ст. 339), який набрав чинності 1 січня 2022 року. Згодом, протягом 2022–2026 років, до цього нормативного акта було внесено низку принципових змін та доповнень, покликаних адаптувати оборонну систему до реалій повномасштабної відсічі агресору.

Цей Закон став унікальним правовим прецедентом для всієї Східної Європи. Його мета полягала не просто в реформуванні окремих родів військ. Документ чітко окреслив правові та організаційні засади ведення національного спротиву, визначив завдання сил безпеки та сил оборони, а також розподілив повноваження між органами виконавчої влади, місцевим самоврядуванням та пересічними громадянами. Нормативний акт юридично закріпив стратегію «всеохоплюючої оборони», за якої кожна область, кожна територіальна громада і кожен окремий громадянин стають невіддільними елементами загальнонаціонального оборонного щита.

Державна політика та мета розбудови національного спротиву

Відповідно до статті 3 Закону України «Про основи національного спротиву», державна політика у цій сфері спрямована на досягнення трьох стратегічних цілей:

1. Планомірне підвищення обороноздатності держави. Класична воєнна доктрина стверджує, що міцність оборони залежить переважно від чисельності та технічного забезпечення регулярних військ. Проте у війні з противником, який має значну перевагу в живій силі та техніці, суто лінійних методів недостатньо. Національний спротив дозволяє створити потужні

військові та цивільні резерви, здатні миттєво розгортатися у будь-якій точці країни. Це зводить до мінімуму час на мобілізацію і перетворює внутрішній простір держави на монолітну, захищену від раптових проривів територію.

2. Надання обороні України всеохоплюючого характеру. Головна ідея полягає в тому, щоб агресор стикався з жорстоким опором не лише на лінії бойового зіткнення, а в кожному місті, селищі та на кожному комунікаційному шляху. Завдяки максимально широкому залученню цивільного населення до виконання завдань воєнної безпеки, ворог повністю позбавляється безпечного тилу, а його логістичні ланцюги опиняються під постійною загрозою знищення.

3. Забезпечення практичної готовності громадян до спротиву. Будь-яка правова норма залишається декларативною, якщо населення не має мотивації, відповідних знань та прикладних навичок. Саме тому держава через систему освіти (зокрема, через вивчення цієї дисципліни студентами), мережу спеціалізованих центрів підготовки та патріотичне виховання формує у населення оборонну свідомість. Кожен громадянин має чітко розуміти алгоритм дій у критичних ситуаціях, володіти основами тактичної медицини, вогневої підготовки, мінної безпеки та вміти протидіяти ворожим інформаційно-психологічним операціям.

Важливим кроком у розвитку законодавства стало чітке юридичне закріплення цивільно-військового співробітництва як базового елемента національного спротиву (частина друга статті 3 у редакції Закону № 4068-IX від 20.11.2024). Це означає, що взаємодія між армійськими підрозділами, цивільними адміністраціями, волонтерським рухом та бізнесом відтепер є офіційно визнаним і регламентованим інструментом оборони держави, а не просто добровільною ініціативою на місцях.

1.2. Складові національного спротиву в умовах відсічі збройної агресії

Згідно зі статтею 3 Закону України «Про основи національного спротиву», структура вітчизняного спротиву чітко розділена на три взаємопов’язані компоненти (рис. 1):

- *територіальну оборону (далі – ТО),*
- *рух опору та*
- *підготовку громадян України до національного спротиву.*

Під час відсічі повномасштабній збройній агресії ці елементи діють узгоджено. Кожна структура виконує власні специфічні функції, але всі вони підпорядковані єдиному замислу Головнокомандувача та Генерального штабу Збройних Сил України. Для розуміння логіки захисту держави необхідно детально розглянути кожен складник, його правовий статус та особливості застосування.

Рисунок 1 – Структурно-функціональна схема трьох складових Національного спротиву України (Схему структуровано та візуалізовано за допомогою ШІ Google Gemini на основі статті 3 Закону України «Про основи національного спротиву»)

1.2.1. Сили Територіальної оборони Збройних Сил України (Сили ТО ЗСУ)

Сили територіальної оборони – це окремий рід сил Збройних Сил України, на який безпосередньо покладено організацію, підготовку та виконання завдань територіальної оборони. Це військова основа системи спротиву, яка повністю інтегрована в загальну структуру ЗСУ (згідно зі змінами до Закону України «Про Збройні Сили України»).

Принципи побудови та функціонування

Територіальна оборона України базується на сукупності базових військових та організаційних принципів, закріплених у статті 4 Закону:

- *Територіальність.* Передбачає, що формування підрозділів, їх підготовка та виконання завдань прив’язані до конкретних адміністративно-територіальних одиниць (областей, районів, громад). Громадяни захищають саме ту територію, де вони проживають і яку знають найкраще.
- *Масовість.* Забезпечується шляхом залучення максимальної кількості цивільного населення як через лави територіального резерву Сил ТО, так і через воєнізовані добровольчі формування громад.
- *Швидкість розгортання.* Структура Сил ТО у мирний час утримується в такому стані, щоб з настанням особливого періоду або загрози агресії

підрозділи могли бути приведені у бойову готовність та висунуті на позиції у лічені години.

▪ *Єдиноначальність та централізація управління.* Стримування ворога вимагає жорсткої вертикалі командування. Сили ТО діють за наказами вищого військового керівництва країни, що виключає можливість хаосу або неузгодженості дій з іншими родами військ.

▪ *Автономність застосування.* Попри централізацію, батальйони та бригади ТО мають право та спроможність діяти автономно у межах своїх районів відповідальності, якщо зв'язок із центральним командуванням тимчасово втрачено.

Система управління

Керівництво Силами ТО чітко структуроване від стратегічного до тактичного рівня (стаття 7 Закону):

1. Стратегічний рівень. Загальне керівництво здійснює *Президент України* як Верховний Головнокомандувач через Міністра оборони. Безпосереднє керівництво на території всієї держави покладено на *Головнокомандувача Збройних Сил України*, який реалізує свої повноваження через *Командувача Сил територіальної оборони ЗСУ*.

2. Оперативно-регіональний рівень. Сухопутна територія України поділена на військово-сухопутні зони відповідальності. Керівництво здійснюється керівниками відповідних регіональних органів військового управління Сил ТО ЗСУ.

3. Зональний рівень. Межі зони ТО збігаються з адміністративними межами областей (а також мм. Києва та Севастополя). Керівником зони ТО є голова обласної державної адміністрації (або керівник обласної військової адміністрації), а керівником штабу зони – *командир відповідної бригади Сил ТО ЗСУ.*

4. Районний рівень. Межі району ТО збігаються з межами адміністративних районів. Керівником району є голова районної державної (або військової) адміністрації, а керівником штабу – *командир батальйону Сил ТО ЗСУ.*

Така модель поєднує військову та цивільну вертикалі влади, що дозволяє миттєво мобілізувати ресурси регіону для потреб оборони.

Добровольчі формування територіальних громад (ДФТГ)

Добровольчі формування територіальних громад є воєнізованими підрозділами військово-цивільної складової територіальної оборони. Вони створюються на добровільній основі з громадян України, які проживають у межах конкретної територіальної громади, і призначені для виконання допоміжних та оборонних завдань ТО у межах своєї місцевості.

Порядок створення та комплектування ДФТГ

ДФТГ утворюються за ініціативою місцевих рад та громад, проте їх загальна кількість, штатна структура та місця розташування визначаються

Командуванням Сил ТО та затверджуються безпосередньо Головнокомандувачем ЗСУ. Діяльність добровольчих формувань здійснюється під безпосереднім керівництвом і контролем командира відповідної військової частини Сил ТО за територіальним принципом.

▪ *Добровольцем ДФТГ може стати* громадянин України (або іноземець, який законно перебуває в Україні останні 5 років), який пройшов медичний, професійний та психологічний відбір і підписав *контракт добровольця територіальної оборони.*

▪ *Обмеження:* до лав ДФТГ не може бути зарахована особа, яка має дві чи більше судимостей за умисні злочини або була засуджена за тяжкий чи особливо тяжкий злочин (якщо вона не реабілітована).

▪ *Основу підрозділу* складають громадяни, які вже мають досвід військової служби. Ті, хто не служив раніше, зараховуються до ДФТГ після складення *Присяги добровольця територіальної оборони*. Керівник ДФТГ (командир) призначається Командувачем Сил ТО за погодженням з Командувачем ССО після проходження перевірки в СБУ та Національній поліції.

Застосування та правовий статус зброї ДФТГ

У мирний час ДФТГ проходять навчання. З моменту введення правового режиму воєнного стану всі ДФТГ автоматично переходять в *оперативне підпорядкування командирів відповідних військових частин Сил ТО ЗСУ.*

За рішенням Головнокомандувача ЗСУ під час дії воєнного стану підрозділи ДФТГ можуть залучатися до виконання завдань поза межами своєї громади і навіть направлятися безпосередньо в райони ведення активних воєнних (бойових) дій. Під час виконання завдань на членів ДФТГ поширюється дія *Військових статутів ЗСУ*. Вони мають законне право застосовувати особисту мисливську зброю, а також штатне стрілецьке озброєння та бойову техніку, що видаються їм Збройними Силами України за територіальним принципом.

1.2.2. Рух опору

Рух опору – це найбільш специфічний, високосекретний та асиметричний компонент національного спротиву. Закон визначає його як комплекс заходів асиметричного характеру, що організовуються і координуються Силами спеціальних операцій Збройних Сил України (ССО ЗСУ) із залученням цивільних осіб з метою відновлення державного суверенітету та територіальної цілісності на окупованих територіях (стаття 1, пункт 12 Закону).

Провідна роль Сил спеціальних операцій (ССО)

Законодавство чітко закріплює, що провідна роль в організації, підготовці, підтримці та веденні руху опору належить виключно *Силам*

спеціальних операцій ЗСУ. Керівництво здійснює Головнокомандувач ЗСУ через Командувача ССО. Командування ССО розробляє форми, методи і засоби ведення руху опору, веде облік осіб, які виявили бажання стати учасниками підпілля, та здійснює їх професійну підготовку в мирний час і особливий період.

Усі військовослужбовці та цивільні особи, які залучаються до виконання завдань підпілля, повністю підпорядковуються Командувачу ССО. Законодавство суворо захищає учасників: інформація про форми, методи та засоби руху опору належить до державної таємниці.

Склад та засоби Руху опору

До складу сил руху опору входять:

▪ органи військового управління та військові частини ССО ЗСУ;

▪ підрозділи інших складових сил безпеки та сил оборони за погодженням з їх керівниками;

▪ цивільні особи, які на добровільній та конфіденційній (таємній) основі залучаються до виконання завдань підпілля.

Засобами руху опору є матеріальні, фінансові, технічні ресурси, таємні сховища (схрони) зі зброєю, боєприпасами, спеціальною технікою, системами зв'язку, а також структури та засоби прикриття, які створюються ССО для забезпечення життєдіяльності підпільних мереж в тилу ворога.

Правовий режим секретності та захисту

Вся інформація про форми, методи, локації руху опору, а також про взаємодію ССО з цивільними учасниками становить *державну таємницю*. Держава гарантує особам, які співпрацюють з рухом опору на конфіденційній основі, максимальний правовий та соціальний захист. Їм гарантується нерозголошення факту участі, право на отримання статусу ветерана війни за спеціальною процедурою, яка унеможливлює розкриття особи, а також виплати у разі поранення чи загибелі на рівні з кадровими військовослужбовцями ССО.

1.2.3. Підготовка населення України до національного спротиву

Ця складова є базовим превентивним та загальнодержавним заходом, спрямованим на те, щоб перетворити цивільне населення з потенційних жертв війни на активних суб'єктів оборони. Організація цього процесу покладена на Міністерство оборони України у взаємодії з Міністерством освіти і науки, іншими міністерствами та місцевим самоврядуванням.

Центри підготовки громадян

Для навчання дорослого цивільного населення Верховною Радою АРК, обласними та міськими радами створюються спеціалізовані *Центри підготовки громадян до національного спротиву* (рис. 2). Фінансування

центрів здійснюється за рахунок місцевих та державного бюджетів. Навчання проводиться за програмами Міноборони і включає як теоретичні курси, так і великий блок практичних занять на полігонах, у тирах та на симуляторах. Громадяни опановують:

▪ навички ведення вогню зі стрілецької зброї та правила безпечного поводження з нею;

▪ тактичну медицину та надання домедичної допомоги в умовах бою;

▪ мінну безпеку, виявлення та поводження з вибухонебезпечними предметами;

▪ основи зв'язку, топографії та орієнтування на місцевості.

Рисунок 2 – Навчання дорослого цивільного населення в Центрі підготовки громадян до національного спротиву
Джерело: ілюстративні матеріали платформи «Нацспротив»

1.3. Основні завдання національного спротиву

Завдання національного спротиву деталізовані у чинному законодавстві та розділені на три автономні, але взаємопов'язані блоки відповідно до трьох складових спротиву (табл. 1).

Завдання територіальної оборони

Територіальна оборона виконує комплекс загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів у мирний час та в особливий період. Стаття 3 (частина 3) Закону визначає ключові завдання ТО, серед яких критично важливими для студентів є такі:

▪ *Своєчасне реагування та вжиття необхідних заходів щодо оборони території та захисту населення на визначеній місцевості.*

Це базове завдання, яке передбачає, що підрозділи ТО першими встають на захист своїх домівок, координуючи дії з місцевою владою.

▪ *Участь у посиленні охорони та захисті державного кордону.*

Підрозділи ТО виступають додатковим ешелоном для Державної прикордонної служби, допомагаючи контролювати прикордонні смуги та лісисті місцевості.

Таблиця 1. Класифікація основних завдань
та форм реалізації складових Національного спротиву

Складова спротиву	Ключове завдання	Практична форма реалізації
Територіальна оборона (ТО)	Охорона та оборона важливих об'єктів, критичної інфраструктури; боротьба з ДРГ; розгортання блокпостів; участь у посиленні охорони державного кордону.	Очна служба в батальйонах та бригадах Сил ТО ЗСУ; чергування на об'єктах та блокпостах у межах своєї громади.
Рух опору	Перешкоджання діям військ агресора; збір розвідувальних даних; протидія окупаційній владі та колаборантам на тимчасово захоплених територіях.	Ведення асиметричної та партизанської війни під координацією Сил спеціальних операцій (ССО ЗСУ) цивільним підпіллям.
Підготовка населення	Формування оборонної свідомості; зміцнення громадянської ідентичності; навчання цивільних діям у зоні ведення бойових дій.	Проходження курсів у спеццентрах; обов'язкове вивчення теорії та практики курсу студентами ЗВО (Наказ МОН № 1002).

▪ *Участь у підготовці громадян України до національного спротиву.* Інфраструктура та інструкторський склад ТО залучаються до вишколу цивільного населення.

▪ *Охорона та оборона важливих об'єктів і комунікацій, критично важливої інфраструктури.* Сюди належать електростанції, водоканали, мости, телевізійні вежі, залізничні вузли, а також об'єкти обласного, районного та міського значення, виведення з ладу яких загрожує життєдіяльності цивільних.

▪ *Забезпечення умов для стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил) або їх перегрупування.* Поки регулярні бойові бригади висуваються на передову, сили ТО беруть під контроль дорожні розв'язки, забезпечують охорону маршрутів і розгортання блокпостів.

▪ *Участь у боротьбі з диверсійно-розвідувальними силами, іншими збройними формуваннями агресора та не передбаченими законами України воєнізованими групами.* ТО очищує тилові райони від закинутих груп ворога, парашутних десантів та озброєних мародерів.

▪ *Участь в інформаційних заходах, спрямованих на підвищення рівня обороноздатності та протидію інформаційним операціям супротивника.* Боротьба у медіапросторі, виявлення ворожих коригувальників та дезінформаційних каналів.

Завдання Руху опору

Рух опору діє переважно в умовах, коли ворогу вдалося тимчасово захопити частину території. Основними завданнями цієї складової є (у редакції Закону № 4826-IX від 25.03.2026):

▪ Формування осередків руху опору та набуття ними відповідних спроможностей (створення законспірованого підпілля).

▪ Підготовка території України до ведення руху опору та створення й накопичення запасів спеціальних засобів (схованки зі зброєю, боєприпасами, засобами зв'язку).

▪ Збір, обробка та доведення до регулярних військ розвідувальних відомостей (даних про дислокацію ворожої техніки, штабів, складів боєкомплекту).

▪ Перешкоджання діям військ агресора шляхом проведення асиметричних та спеціальних операцій.

▪ Протидія окупаційній владі агресора та їхнім пособникам (колаборантам), зрив проведення незаконних референдумів чи насадження ворожих адміністративних систем.

▪ Сприяння спротиву населення України окупаційній владі та підтримка регулярних ЗСУ під час звільнення територій.

Завдання підготовки громадян до спротиву

Цей блок завдань безпосередньо стосується системи освіти та виховання молоді:

▪ Сприяння набуттю громадянами базових знань та практичних умінь, необхідних для виконання конституційного обов'язку.

▪ Зміцнення громадянської ідентичності на основі українських національних цінностей (формування психологічного імунітету до ворожої пропаганди).

▪ Формування базової готовності стати до лав Збройних Сил України або інших формувань сектору безпеки.

▪ Підготовка цивільного населення до виживання та життєдіяльності в районах ведення активних бойових дій та в умовах окупаційного тиску.

1.4. Нормативно-правова архітектура викладання дисципліни «Основи національного спротиву» у закладах вищої освіти

Державно-правове регулювання всеохоплюючої оборони України

Для практичного впровадження тотальної готовності серед молоді ключове значення має стаття 6-2 цього Закону України «Про основи національного спротиву», яка регламентує підготовку здобувачів фахової передвищої та вищої освіти. На виконання цієї статті та з метою стандартизації оборонної освіти Міністерством освіти і науки України за погодженням із Міністерством оборони України було видано *Наказ МОН «Про затвердження Типової програми навчальної дисципліни «Основи національного спротиву» від 30.06.2026 року № 1002.* Цей документ є головним нормативним регулятором освітнього процесу з цієї дисципліни на поточний 2026/2027 навчальний рік, і його положення є обов'язковими для виконання всіма закладами вищої освіти (ЗВО) незалежно від форми власності.

Програма дисципліни є уніфікованою. Практичні заняття (стрільби, тактичні вишколи) організовуються за територіальним принципом на полігонній базі вищих військових навчальних закладів, навчальних центрів або військових частин ЗСУ.

Обсяг, структура та параметри навчального часу дисципліни

Згідно з Наказом МОН № 1002, навчальна дисципліна «Основи національного спротиву» має чітко визначені параметри тривалості та інтенсивності навчання, які інтегруються в загальний навчальний план першокурсників:

▪ *Загальний обсяг дисципліни* становить *5 кредитів ЄКТС*, що дорівнює *150 академічним годинам*. Такий значний обсяг підкреслює високий державний статус курсу.

▪ *Теоретична (аудиторна) підготовка* становить *46 годин (1,53 кредити ЄКТС)*. Цей блок охоплює лекційні заняття та теоретичне вивчення базових військових, правових та психологічних аспектів.

▪ *Практична підготовка* становить *64 години (2,13 кредити ЄКТС).* Це найбільший за обсягом блок дисципліни, спрямований на безпосереднє відпрацювання навичок і нормативів.

▪ *Самостійна робота студентів* становить *40 годин (1,33 кредит ЄКТС).* Вона передбачає вивчення рекомендованої військової літератури та проходження спеціалізованих онлайн-курсів.

Типова програма розділяє весь навчальний час на три великі логічні модулі:

1. Аудиторна підготовка (90 годин): включає *36 годин лекцій, 24 години практичних занять* у стінах ЗВО (з використанням симуляторів, тренажерів, макетів та інтерактивних тирів) та *30 годин самостійної роботи*.

2. Практична підготовка на місцевості (30 годин): проводиться виключно в очній формі у вигляді інтенсивних польових вишколів на базі військових полігонів, стрільбищ або спеціалізованих центрів підготовки.

3. Професійно-орієнтована підготовка (30 годин): спрямована на інтеграцію майбутнього цивільного фаху студента з потребами національної безпеки. Вона включає вивчення сучасних військових технологій, роботизації та БПЛА *(16 годин)*, а також військово- або безпеково-орієнтовану фахову компетентність *(14 годин)*.

Програма викладання складається з 13 нормативно затверджених тем, які охоплюють увесь спектр знань, необхідних для всеохоплюючої оборони:

Наказ МОН № 1002 чітко розмежовує формати викладання різних блоків дисципліни для забезпечення безпеки та якості. *Теоретичні теми програми можуть викладатися у дистанційному форматі* (онлайн-лекції). Натомість *усі практичні заняття вивчаються виключно очно* за умови особистої обов'язкової участі студента.

Контроль якості знань є суворим та багаторівневим. Поточний контроль обов'язково включає *практичне виконання встановлених нормативів* із захисту від зброї масового ураження, тактичної медицини, тактики та вогневої підготовки. Логічним завершенням вивчення всього 150-годинного курсу є *диференційований залік з обов'язковою практичною складовою.*

Правові норми інклюзивності та неформальної освіти

Державна програма є максимально адаптивною та враховує інтереси абсолютно всіх категорій студентів:

▪ *Студенти з обмеженнями за станом здоров'я (особи з інвалідністю або тимчасовою втратою працездатності)* за їхньою заявою та медичною довідкою ЛКК повністю звільняються від тих практичних занять, які можуть завдати шкоди їхньому фізичному стану. Замість цього вони вивчають додатковий теоретичний матеріал або відпрацьовують безпечні алгоритми дій (кейси, рольові ігри з логістики чи аналітики). Оцінювання таких студентів проводиться без використання бойових елементів (через тести, проєкти, ситуаційні задачі).

▪ *Студенти, релігійні переконання яких забороняють брати до рук зброю.* Для них передбачено альтернативний інклюзивний формат. Вони повністю звільняються від вивчення тем вогневої та тактичної підготовки. Замість цього вони спрямовують свій навчальний час на поглиблене вивчення

тактичної медицини, домедичної допомоги або безпеково-орієнтованої фахової компетентності за своєю цивільною спеціальністю.

▪ *Процедура визнання результатів неформальної освіти.* Наказ № 1002 дозволяє студентам (зокрема ВПО або тим, хто навчається дистанційно поруч із зоною бойових дій) пройти відповідний курс підготовки у цивільних *Центрах підготовки громадян до національного спротиву* за місцем їхнього фактичного перебування. Якщо студент надає офіційне свідоцтво такого Центру, університет має законне право застосувати процедуру перезарахування, визнавши ці результати як успішне складання відповідних тем або всього курсу дисципліни.

Законодавство встановлює суворі рамки відповідальності: неуспішне складання підсумкового контролю (заліку/іспиту) або свідома відмова студента від вивчення дисципліни «Основи національного спротиву» є безумовною підставою для відрахування такого здобувача освіти з навчального закладу (частина 9 статті 6-2 Закону). Звільненню від вивчення підлягають лише особи, які вже проходили військову службу, мають документ про базову загальновійськову підготовку або навчаються за заочною формою.

Контрольні запитання для самоперевірки до Розділу 1

1. *Які нормативно-правові акти складають правову основу національного спротиву в Україні?*

2. *Сформулюйте триєдину мету підготовки держави до національного спротиву згідно зі ст. 3 Закону.*

3. *Опишіть вертикаль військового та цивільного керівництва Силами територіальної оборони ЗСУ від Президента до районного рівня.*

4. *Яка роль покладена на Сили спеціальних операцій ЗСУ у контексті організації Руху опору?*

5. *Які правові та академічні наслідки передбачені законом для студентів у разі відмови від вивчення або неуспішного складання дисципліни «Основи національного спротиву»?*

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИКО-ВІЙСЬКОВИЙ ВИМІР ТА ЕВОЛЮЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СПРОТИВУ

2.1. Генезис військових традицій: від народних ополчень Княжої доби до козацького феномену

Організація оборони та архітектура військової системи Київської Русі й Галицько-Волинської держави

Військова історія України та традиції залучення цивільного населення до захисту рідної землі мають глибоке коріння, що сягає часів формування першої потужної соборної держави – Київської Русі. Структура збройних сил того періоду не була монолітною чи обмеженою виключно професійними військовими станами (верствами). Вона базувалася на чіткому розподілі, взаємодії та синергії двох основних компонентів: княжої дружини (регулярного професійного ядра) та «воє» (масового народного ополчення).

Княжа дружина представляла собою постійне, добре озброєне, професійно підготовлене та особисто віддане князю військо. Дружина ділилася на дві основні категорії: «старшу» (бояри, княжі радники, які складали важкоозброєну кінноту й командували підрозділами) та «молодшу» (отроки, гриді, дитячі – молоді професійні воїни, які виконували функції особистої гвардії, гарнізонів та штурмової піхоти). Проте чисельність дружини зазвичай була відносно невеликою через високу вартість її утримання і коливалася від кількох сотень до 2-3 тисяч воїнів у великих князівствах. Коли держава стикалася з масштабними, екзистенційними зовнішніми загрозами – навалами печенігів, половців, а згодом і монголо-татар – виключно сил професійної дружини для захисту величезних територій ставало катастрофічно недостатньо.

У таких критичних ситуаціях, за рішенням князя та народного віча, мобілізувався *«воє» – всенародне руське ополчення.* До його лав ставали вільні селяни-смерди, міські ремісники, дрібні торговці та купці. Ополчення формувалося суворо за територіально-зональним принципом, що є прямим історичним аналогом сучасної територіальної оборони України. Кожне місто, волость чи велике селище виставляли чітко визначену кількість бійців. Ополченці самостійно або за рахунок міської громади забезпечували себе простішою, але ефективною зброєю: бойовими сокирами (чеканами), довгими списами, рогатинами, луками зі стрілами та великими дерев'яними щитами, обтягнутими шкірою.

На чолі ополчення стояв *тисяцький* – вища військово-цивільна посадова особа, яку призначав князь за погодженням з вічем. Тисяцький командував «тисячею» (міським полком), яка в свою чергу ділилася на «сотні» та «десятки» на чолі з обраними сотниками та десяцькими. Така чітка ієрархічна структура дозволяла миттєво перетворювати мирне ремісниче населення на дисциплінованe, керованe військове формування. Ополчення виконувало

функцію утримання міських оборонних валів, захисту тилових логістичних шляхів та створення масового пішого фронту у великих польових битвах.

Історичні літописи фіксують сотні випадків, коли саме стійкість народного ополчення вирішувала долю великих воєнних кампаній. Під час славетного *захисту Києва від печенігів у 1036 році* за правління Ярослава Мудрого, саме міські піші полки ополчення прийняли на себе основний удар кінної орди супротивника під стінами міста, зв'язали його ближнім боєм і дали можливість княжій кінній дружині завдати вирішального флангового удару, який назавжди ліквідував печенізьку загрозу для Русі.

Навіть у часи феодальної роздробленості та занепаду Києва, традиція скликання ополчення та глибокої взаємодії армії з народом була збережена і модернізована в Галицько-Волинській державі. Князі Роман Мстиславович, Данило Романович (Галицький) та Лев Данилович активно залучали міські ополченські полки не лише для оборони власних фортець від монгольських набігів, а й для проведення складних штурмових операцій під час захисту західних кордонів від експансії польських та угорських феодалів. Головний історичний урок Княжої доби для сучасної системи національного спротиву полягає в тому, що професійна армія завжди потребує надійного, масового, патріотичного та структурно організованого резерву в особі самого народу.

На рис. 2.1 наведено хронологічну шкалу еволюції спротиву, яка наочно демонструє тривалий історичний шлях формування та безперервності українських оборонних інституцій.

Рисунок 2.1 – Хронологічна шкала еволюції та інституційної спадкоємності українських традицій військової самоорганізації та національного спротиву *(Графічний таймлайн розроблено та оптимізовано з використанням інструментів ШІ Google Gemini на основі історико-військових джерел автора)*

Козацький феномен: армія нового типу, інноваційна тактика та традиції військової самоорганізації

У XV–XVI століттях, після занепаду княжої державності, українські землі опинилися в епіцентрі геополітичного розлому. Постійні нищівні набіги

Кримського ханства з півдня та посилення соціально-економічного і релігійно-національного гніту з боку Речі Посполитої з заходу поставили український етнос на межу виживання. За відсутності власної державної регулярної армії, українське суспільство запустило унікальний механізм внутрішньої самоорганізації. Відповіддю на виклики епохи стало виникнення *українського козацтва* та створення його головного військово-політичного центру – *Запорозької Січі*.

Виникнення Запорозької Січі стало точкою відліку для формування абсолютно нової військової ідеології та воєнного мистецтва, де поняття особистої свободи, республіканізму та святого обов'язку захисту Вітчизни злилися в єдине ціле. Запорозька Січ функціонувала як унікальний військово-політичний організм – козацька християнська республіка. Усі важливі рішення – від оголошення воєнних походів до укладання міжнародних угод – приймалися виключно демократичним шляхом на Загальній козацькій (військовій) раді. Вища військова старшина (кошовий отаман, суддя, писар, осавул) була виборною та підзвітною громаді, що формувало у кожного козака високий рівень особистої відповідальності за долю держави.

Для свого часу козацьке військо було однією з найпрогресивніших, наймобільніших та найбільш інноваційних армій Європи. Запорожці розробили та довели до досконалості унікальні тактичні прийоми, які дозволяли їм успішно перемагати чисельно переважних супротивників:

1. Феномен козацького табору з возів

Козаки першими перетворили звичайний транспортний засіб (віз) на високоефективний елемент рухомої фортифікації. Під час маршу у відкритому степу, за наявності загрози від ворожої кінноти, козаки миттєво вишиковували вози в кілька рядів у формі замкненого чотирикутника або кола, скріплювали їх залізними ланцюгами, окопували ровом та засипали землею. Такий табір перетворювався на неприступну фортецю. Ворог, не маючи важкої артилерії, розбивав свої хвилі атак об вози, з-за яких козацька піхота вела безперервний, щільний шквалистий вогонь. Табір міг рухатися прямо під час бою, забезпечуючи козакам максимальну тактичну мобільність.

2. Майстерність ведення вогню та маскування

Козацька піхота славилася найвищою в Європі скорострільністю з мушкетів та аркебуз. Запорожці винайшли метод шеренгового ведення вогню («стрільба рядами»): перша шеренга стріляла, після чого негайно передавала зброю назад для перезаряджання другій та третій шеренгам, отримуючи натомість уже заряджені мушкети. Це дозволяло створювати ефект безперервного «вогняного валу», який повністю деморалізував та знищував ворожі підрозділи ще на підступах до козацьких позицій. Крім того, кожен козак був майстром індивідуального маскування, вміло використовуючи рельєф місцевості, балки, очерет та високу степову траву для створення раптових засідок.

3. Розвиток військово-морського флоту та «чайки»

Запорожці створили унікальний флот, основою якого були *«чайки»* – швидкі, маневрені, безпалубні плоскодонні човни довжиною до 20 метрів.

Чайка вміщувала до 50-70 козаків, була озброєна кількома невеликими гарматами (фальконетами) і мала два керма (на носі та на кормі), що дозволяло їй миттєво змінювати напрямок руху без розвороту човна. Борти чайок обв'язувалися товстими поясами з очерету, що виконувало подвійну функцію: підвищувало плавучість судна і захищало екіпаж від ворожих куль та стріл (першообраз сучасного кулезахисного бронювання). Завдяки низькій посадці у воді, козацький флот підкрадався до величезних турецьких галер непоміченим, особливо вночі або в тумані, після чого козаки здійснювали блискавичний абордажний штурм. Козацький флот успішно громив неприступні турецькі фортеці (Кафу, Синоп, Трапезунд) та тримав у страху весь Чорноморський регіон.

Трансформація козацтва у державну армію та спадщина для Сучасного спротиву

1. Інституціоналізація та формування полково-сотенного устрою

До середини XVII століття козацтво існувало переважно як прикордонний військовий стан або автономна військова республіка на Запорожжі. Проте з початком Національно-визвольної війни 1648 року під проводом Богдана Хмельницького відбувся унікальний в європейській історії процес: військова структура повністю переросла в державний апарат, сформувавши Українську гетьманську державу – Військо Запорозьке (Гетьманщину).

В основу побудови цієї держави було покладено *полково-сотенний устрій*, який ліг в основу всієї адміністративно-територіальної системи країни. Територія визволеної України була поділена на великі військово-територіальні одиниці – полки (Київський, Чигиринський, Чернігівський, Переяславський, Ніжинський тощо), які, своєю чергою, ділилися на сотні. У такій системі не існувало розподілу на цивільну та військову владу:

- *Полковник* був не просто командиром полку на полі бою, а вищим керівником цивільної адміністрації на території всього полкового округу. Він контролював фінанси, здійснював судочинство, відповідав за громадську безпеку та мобілізаційні ресурси.
- *Сотник* виконував аналогічні функції на локальному рівні у межах своєї сотні (міста або кількох селищ).
- *Городова козацька старшина* (судді, писарі, осавули) забезпечувала безперервне функціонування тилу, логістики та виробництва зброї й пороху.

Ця модель військово-цивільного адміністрування виявилася надзвичайно життєздатною. Вона дозволяла Гетьманщині роками вести виснажливу війну на кілька фронтів одночасно. Головна перевага полково-сотенного устрою полягала у *колосальній швидкості мобілізації*. У разі раптового ворожого наступу гетьману не потрібно було запускати складні бюрократичні процедури: наказ передавався полковникам, ті миттєво мобілізували сотні, і за 24-48 годин територія округу виставляла на поле бою повністю озброєні, згуртовані за територіальним принципом та боєздатні

підрозділи. Така мілітарно-адміністративна модель дозволяла за лічені дні мобілізувати, озброїти та виставити на поле бою десятки тисяч професійно підготовлених людей.

Козацькі війська неодноразово демонстрували блискучі приклади використання тактики асиметричної та гнучкої війни проти чисельно переважних регулярних армій супротивників:

▪ ***У битві під Корсунем (1648 рік)*** Хмельницький, використовуючи глибоку розвідку та знання рельєфу, заманив польську урядову армію у заздалегідь підготовлену пастку в глибокому, лісистому та заболоченому яру (урочище Горохова Діброва), де ворожі сили втратили можливість маневру і були вщент знищені козацькою артилерією та піхотою за кілька годин.

▪ ***У битві під Конотопом (1659 рік)*** гетьман Іван Виговський, діючи в союзі з кримськими татарами, застосував блискучу тактику асиметричного удару. Козаки підірвали греблю на річці Куколка, затопивши низовину, імітували відступ, заманивши елітну московську кавалерію князів Пожарського та Львова на багнюку, після чого ворог повністю втратив рухливість і був оточений та розгромлений.

Рисунок 2.2 – Конотопська битва 1659 р.
(Джерело: ілюстративні матеріали Київського обласного археологічного музею)

2. Військово-інженерні рішення та стратегічна логістика Гетьманщини

Трансформація у державну армію вимагала створення потужного військово-промислового комплексу (ВПК) та інженерної служби. Хмельницький та його наступники націоналізували великі промислові об'єкти (рудні, гути, млини) для забезпечення армії:

▪ *Гарматне та порохове виробництво:* Офіційним центром козацької артилерії став Королівський замок у Чигирині (або у гетьманській столиці). В Україні було розгорнуто масове лиття власних гармат (як важких облогових, так і легких полкових фальконетів) та налагоджено масштабне виробництво якісного пороху (селітри) у Шостці та на базі козацьких монастирів.

▪ *Мережа замків-захисників та фортифікація:* Козацькі інженери модернізували оборонні споруди українських міст. Навіть невеликі містечка перетворювалися на оборонні вузли завдяки створенню системи земляних валів із дерев'яними частоколами, які значно краще витримували вогонь тогочасної артилерії, ніж кам'яні стіни європейського типу.

У тактичному вимірі армія Гетьманщини досконало володіла методами *координації різних родів військ.* Хмельницький першим в історії Східної Європи організував чітку взаємодію між масовою високодисциплінованою піхотою, козацькою кіннотою (реєстровцями) та мобільною артилерією, яка переміщувалася на возах прямо під час бою.

Яскравим прикладом асиметричного воєнного мистецтва стала ***Битва під Батогом (1659 рік)*** за часів гетьмана Івана Виговського та ***Битва під Жванцем (1653 рік),*** де козацькі війська за рахунок глибокої розвідки, знання рельєфу місцевості, нічних маневрів та широкого залучення місцевого селянського населення (партизанських загонів) вщент розгромлювали кадрові регулярні армії ворога.

3. Спадщина козацького устрою для Сучасного спротиву України

Козацький полково-сотенний устрій є прямим історичним, організаційним та ментальним фундаментом, на якому побудована сучасна система Національного спротиву України. Між устроєм Гетьманщини та Законом України «Про основи національного спротиву» можна провести чіткі прямі паралелі:

▪ *Територіально-зональний принцип оборони.* Сучасний поділ України на *зони територіальної оборони* (на рівні областей) та *райони територіальної оборони* (на рівні адміністративних районів) повністю повторює логіку козацьких полків та сотень. Як і в XVII столітті, підрозділи формуються з місцевих жителів, які захищають свій дім, знають кожен ліс, дорогу та яр, що дає їм колосальну перевагу над окупантами.

▪ *Інтеграція військового та цивільного керівництва.* Законодавча вимога про те, що голови Обласних та Районних військових адміністрацій одночасно є керівниками відповідних зон та районів ТО, є прямою реінкарнацією функцій козацьких полковників та сотників. Це забезпечує монолітність

управління: у критичний момент цивільні ресурси (транспорт, медицина, будівництво) миттєво перепідпорядковуються інтересам оборони.

▪ *Феномен Добровольчих формувань територіальних громад (ДФТГ).* ДФТГ є сучасним втіленням концепції «городового козацтва». Це озброєні цивільні громадяни, які без відриву від основної роботи (навчання) проходять регулярні вишколи і готові за першим сигналом стати до зброї для захисту своєї громади. Права членів ДФТГ застосовувати особисту мисливську зброю та символіку своєї громади відображають історичні традиції козацького самоозброєння.

Козацька спадщина зафіксувала в українському національному коді головну аксіому оборони: *безпека держави – це справа не лише професійних військових, а обов'язок і справа честі всього озброєного та підготовленого суспільства.* Цей ментальний стержень дозволив українцям вистояти у XVII столітті, сформувати національну ідентичність і знову продемонструвати світові дива самоорганізації у XXI столітті під час відсічі сучасній російській агресії.

2.2. Національно-визвольні змагання XX століття: досвід підпільного опору Армії УНР та УПА

Інституціоналізація та опір армії УНР в умовах багатофронтової війни

Початок XX століття став для України часом колосальних геополітичних потрясінь і одночасно періодом відродження української державності. Проголошення Української Народної Республіки (УНР) в умовах розпаду Російської імперії вимагало негайного створення власних збройних сил для захисту суверенітету від більшовицької експансії. Проте молодому українському уряду довелося будувати армію фактично з нуля, долаючи ідеологічний спротив тогочасних політичних лідерів, які спочатку наївно вірили в міфи про «загальне роззброєння» та можливість заміни регулярного війська народною міліцією.

Ця стратегічна помилка призвела до того, що на захист української столиці в січні 1918 року проти навали багатотисячної більшовицької армії Михайла Муравйова вийшли не регулярні кадрові дивізії, а добровольчі формування. ***Бій під Крутами (29 січня 1918 року)*** став першим і найяскравішим у новітній історії прикладом жертовної самоорганізації української молоді. Загін, що складався з курсантів Першої військової школи ім. Б. Хмельницького, студентів Українського народного університету та учнів Кирило-Мефодіївської гімназії (загалом близько 520 осіб), зумів на декілька днів затримати просування чотиритисячного більшовицького угруповання. Цей тактичний успіх дав можливість уряду УНР підписати Берестейський мирний договір, який зафіксував міжнародне визнання української держави. Для сучасних студентів Бій під Крутами є символом того, що військова

підготовка та цивільна мужність молоді є вирішальними факторами в моменти найвищої загрози для нації.

Надалі Армія УНР пройшла складний шлях інституціоналізації, ведучи виснажливу війну на кілька фронтів одночасно – проти червоних більшовицьких військ, білогвардійської армії Денікіна та польських збройних сил. В умовах, коли регулярний фронт було втрачено через брак боєприпасів та епідемію тифу, українське військове командування продемонструвало блискучий досвід переходу до асиметричних партизанських дій.

Унікальною сторінкою цього періоду стали ***Перший (1919-1920 рр.) та Другий (1921 р.) Зимові походи Армії УНР***. Опинившись у повному оточенні («трикутнику смерті»), боєздатні частини під керівництвом генерала Михайла Омеляновича-Павленка, а згодом Юрія Тютюнника, здійснили героїчні рейди тилами радянських та білогвардійських військ. Українські підрозділи пройшли тисячі кілометрів, знищуючи ворожі гарнізони, органи ЧК, звільняючи полонених та піднімаючи місцеве населення на повстання. Зимові походи довели, що навіть без єдиного тилу, постачання та зв'язку, мобільні військові групи, які спираються на підтримку місцевого селянства, здатні місяцями ефективно дезорганізовувати військову машину супротивника. Цей досвід рейдових дій сьогодні активно вивчається в контексті підготовки підрозділів Сил спеціальних операцій та Сил територіальної оборони ЗСУ.

Феномен Української Повстанської Армії (УПА): архітектура всенародного партизанського підпілля

Найбільш масштабним, структурованим та безпрецедентним за тривалістю явищем у світовій історії військового спротиву XX століття стала діяльність *Української Повстанської Армії (УПА),* яка виникла восени 1942 року. Специфіка боротьби УПА полягала в тому, що вона велася одночасно проти двох найпотужніших та найжорстокіших тоталітарних режимів – нацистської Німеччини та сталінського СРСР.

УПА створила феноменальну архітектуру всенародного підпілля в умовах повної відсутності зовнішньої військово-технічної допомоги. Міцність та тривалість цього спротиву (активні бойові дії велися до середини 1950-х років) базувалися на трьох фундаментальних стовпах, які безпосередньо перегукуються із сучасною трикомпонентною структурою Національного спротиву України:

1. Військово-територіальна структура

Територія діяльності УПА була чітко поділена на три генеральні воєнні округи: УПА-Північ (Волинь, Полісся), УПА-Захід (Галичина, Буковина, Закарпаття) та УПА-Південь (Поділля, південні регіони). Кожна округа ділилася на тактичні відтинки, сотні, чоти та рої. Така структура забезпечувала максимальну автономність дій на місцях: якщо одна округа зазнавала втрат або блокувалася ворогом, інші продовжували бойову діяльність без втрати керованості.

2. Організаційна та тилова мережа (ОУН-УПА)

УПА не змогла б проіснувати й кількох місяців без створення унікального цивільно-військового тилу. Організація українських націоналістів створила розгалужену підпільну інфраструктуру, куди були залучені сотні тисяч цивільних громадян (переважно селян). Ця мережа забезпечувала:

▪ *Логістику та постачання:* збір продовольства, одягу, виготовлення взуття та амуніції в підпільних майстернях.

▪ *Медичну службу («Український Червоний Хрест»):* створення мережі таємних госпіталів у лісах та цивільних хатах, заготівлю медикаментів, підготовку підпільних медсестер та лікарів.

▪ *Зв'язок та розвідку:* використання розгалуженої системи зв'язкових (серед яких було багато жінок та підлітків), які передавали інформацію про пересування військ Вермахту чи НКВС швидше, ніж працювала офіційна пошта окупантів.

▪ *Інформаційну протидію:* друк мільйонних тиражів листівок, підпільних газет та журналів у таємних друкарнях для інформування населення та руйнування ворожої пропаганди.

3. Інженерний геній – система «криївок»

Для виживання підпілля в умовах тотального терору радянських спецслужб було розроблено унікальну систему підземних інженерних споруд – криївок. Це були високотехнологічні для свого часу замасковані підземні бункери, які будувалися під корінням дерев, у колодязях, під підлогами житлових будинків, у лісових хащах (рис. 2.2).

Рисунок 2.3 – Схема-план організації внутрішнього простору та систем життєзабезпечення підземної підпільної криївки УПА

(Інженерно-тактичну схему бункера відтворено за допомогою ШІ Google Gemini на основі історичних описів архітектури повстанських криївок)

Криївки обладнувалися системами прихованої вентиляції, криницями з питною водою, автономним опаленням, радіоприймачами та запасами продовольства на кілька місяців. У них розташовувалися штаби командування (включаючи Головнокомандувача УПА Романа Шухевича), друкарні, шпиталі та склади зброї. Ворог міг роками ходити над криївкою, не підозрюючи про її існування.

Досвід УПА довів аксіому воєнної науки: жодна регулярна армія світ за допомогою репресій та чисельної переваги не здатна перемогти партизанський рух, якщо цей рух є всенародним, глибоко вмотивованим і діє на своїй рідній землі. Ідеологічна стійкість, військова дисципліна та тактичні напрацювання ОУН-УПА стали фундаментом, на якому у 2021-2026 роках розроблявся Закон України «Про основи національного спротиву», зокрема в частині організації підпільного *Руху опору* під егідою Сил спеціальних операцій ЗСУ.

2.3. Новітній етап спротиву (з 2014 року): від добровольчих батальйонів до всенародного волонтерського фронту

Анатомія гібридної та асиметричної агресії Російської Федерації проти України

Новітня історія захисту української держави та формування сучасної філософії національного спротиву розпочалися у лютому 2014 року. Саме тоді Російська Федерація, скориставшись тимчасовою політичною та економічною нестабільністю в Україні після Революції Гідності, розпочала збройну експансію. Першим етапом стала силова анексія Автономної Республіки Крим, а згодом – штучне розпалювання конфлікту та розгортання бойових дій у Донецькій та Луганській областях.

Аналіз воєнних конфліктів початку XXI століття свідчить про появу кардинально нових форм і методів збройної боротьби між державами для досягнення геополітичних цілей. На зміну класичним, лінійним війнам минулого прийшли так звані *«гібридні війни».* Їхня суть полягає у зміщенні центру зусиль з суто фізичного знищення супротивника на застосування засобів «м'якої сили», інформаційного терору, економічного тиску та кібератак з метою дезінтеграції країни, зміни її керівництва та включення до сфери свого імперського впливу.

Російська Федерація застосувала проти України унікальну модель гібридної війни, яка за своєю формою є комбінованою, а за змістом – *асиметричною*. Кремль тривалий час готувався до цих подій, здійснюючи системний вплив на вище керівництво України, руйнуючи українську армію зсередини та насичуючи спецслужби своїми агентами.

Характерними особливостями цієї новітньої агресії є:

▪ *Прихований характер дій:* агресія розпочалася без офіційного оголошення війни, із залученням нерегулярних формувань, найманців та замаскованих регулярних підрозділів («ввічливі люди») під виглядом «внутрішнього громадянського конфлікту»; РФ розпочала бойові дії, цинічно заперечуючи присутність своїх регулярних військ.

▪ *Використання недержавних виконавців:* залучення найманців, кримінальних елементів та радикалів під прикриттям «ввічливих людей» або «місцевого ополчення».

▪ *Інформаційна та дезінформаційна війна:* потужна пропаганда, яка стала самостійною зброєю, спрямованою на дезінтеграцію українського суспільства, зміну законного керівництва держави та дискредитацію України на міжнародній арені.

▪ *Керований хаос:* створення мережевої структури війни, що не має єдиного явного центру, нехтування міжнародним правом, використання методів терору та миттєва гнучка реакція на зміну обстановки, ведення бойових дій без чіткої лінії фронту та тилу.

▪ *Тотальне домінування інформаційного чинника:* пропаганда та дезінформація перетворилися на самостійну потужну зброю, яка виявилася не менш небезпечною, ніж танки чи артилерія. Вона спрямована на залякування населення, розкол суспільства та дезорієнтацію міжнародної спільноти.

▪ *Протистояння у кіберпросторі:* постійні атаки на державні реєстри, об'єкти критичної інфраструктури, банківську систему та засоби зв’язку.

В умовах, коли у 2014 році українська регулярна армія була знекровлена та матеріально спустошена, класична симетрична відповідь була неможливою. Україна змогла вистояти виключно завдяки *асиметричній відповіді* – миттєвому включенню механізмів всенародного національного спротиву, де цивільне суспільство взяло на себе функції забезпечення оборони держави. Основою асиметричної відповіді став саме національний спротив: партизанські методи дій, пасивний та активний опір населення окупантам, підтримка Сил оборони цивільними громадянами.

Історичні приклади територіальних осередків спротиву

Протягом 2014-2026 років українці продемонстрували феноменальні приклади самоорганізації на місцях:

1. Перша хвиля спротиву: добровольчі батальйони (досвід 2014-2015 років). Новітній етап всенародного українського спротиву народився навесні 2014 року як пряма реакція суспільства на підступну анексію Криму та розгортання Російською Федерацією проксі-війни на Донбасі. У той момент українська держава перебувала у стані глибокої системної кризи: золотовалютні резерви були розкрадені, сектор безпеки насичений ворожою агентурою, а регулярні Збройні Сили України внаслідок багаторічного цілеспрямованого руйнування налічували лише близько 6 тисяч повністю боєздатних військовослужбовців.

В умовах, коли державна машина потребувала місяців для відновлення керованості та проведення перших хвиль мобілізації, обов'язок із захисту України взяло на себе цивільне суспільство. Навесні 2014 року виник унікальний історичний феномен – *перша хвиля добровольчого руху*. Тисячі патріотів, активістів Революції Гідності, студентів, інженерів, підприємців прямо з барикад Майдану добровільно вирушили до центрів підготовки.

За лічені тижні за ініціативи громадськості та за підтримки патріотичного бізнесу й уряду було сформовано перші добровольчі батальйони територіальної оборони (БТрО) та батальйони патрульної служби міліції особливого призначення (Батальйон імені генерала Кульчицького, «Азов», «Донбас», «Дніпро-1», «Київська Русь», «Айдар», підрозділи Правого Сектору). Добровольці першої хвилі мали катастрофічний брак важкого озброєння, бронетехніки та засобів індивідуального захисту — перші бої вони приймали у цивільному одязі, зі застарілими мисливськими рушницями та автоматами АК, купуючи форму та бронежилети за власні кошти або за допомогою перших волонтерських зборів.

Проте саме ці добровольчі підрозділи завдяки надвисокій мотивації та готовності до самопожертви виконали найважливішу історичну місію:

▪ вони першими прийняли на себе удар елітних підрозділів російських спецслужб та найманців;

▪ вони зупинили просування проєкту так званої «Новоросії», не давши ворогу захопити Харківську, Одеську, Миколаївську та Дніпропетровську області;

▪ вони провели перші успішні штурмові операції, звільнивши у червні 2014 року стратегічно важливе місто-порт Маріуполь, а також Слов'янськ, Краматорськ, Рубіжне та десятки інших населених пунктів Донбасу.

Добровольчий рух 2014 року виграв для України найцінніший ресурс – *час*. Поки добробати стримували ворога на передовій, держава зуміла провести мобілізацію, відбудувати регулярні бригади ЗСУ, відновити логістику та підготувати перші лінії оборони. Згодом усі добровольчі батальйони були інтегровані до складу Збройних Сил України та Національної гвардії, ставши основою для формування найелітніших бойових частин сучасної армії.

2. Тотальний опір: оборона міст-захисників під час повномасштабного вторгнення (2022 рік). 24 лютого 2022 року російська воєнна машина розпочала повномасштабне вторгнення, кинувши проти України колосальне угруповання військ з метою бліцкригу – повного знищення державності та захоплення столиці за кілька діб. Проте ворог знову припустився стратегічної помилки: він розраховував на лінійну війну проти регулярної армії, але натомість зіткнувся із **системою тотального, всенародного Спротиву**. Досвід добробатів 2014 року за лічені години трансформувався у лавиноподібну мобілізацію всієї нації, а українські міста перетворилися на неприступні оборонні вузли (рис. 3).

Рисунок 3 – Тактична модель організації кругової тотальної оборони урбанізованої території (міста) в асиметричних умовах ведення бою
(Модель бою структуровано та графічно оформлено за допомогою ШІ Google Gemini відповідно до узагальненого автором досвіду оборони міст Чернігова, Сум та Харкова у 2022 році)

Особливе місце у світовій воєнній історії посідає героїчна оборона міст-захисників північного, східного та південного фронтів, де Сили територіальної оборони ЗСУ (створені напередодні на основі Закону) разом із регулярними частинами та цивільним населенням повністю зламали плани Кремля:

▪ ***Оборона Чернігова – блокування північного шляху на Київ.*** Чернігів прийняв на себе удар переважаючих танкових та механізованих дивізій РФ, які рухалися з території Білорусі на столицю. Опинившись в оперативному оточенні, 1-ша окрема танкова бригада ЗСУ разом із Чернігівською бригадою ТрО та сотнями місцевих добровольців заблокували місто. Місцеві жителі голіруч будували оборонні рубежі, міняли рельєф (підривали мости, створювали завали в лісах). Командування застосувало тактику «активної оборони» та партизанських засідок у лісистій місцевості Чернігівщини. Малі мобільні групи, озброєні комплексами Javelin, NLAW та «Стугна», методично палили ворожі колони постачання, позбавляючи передові танки палива. Чернігів вистояв під жорстокими авіабомбардуваннями, зв'язав боями величезне угруповання ворога і не дозволив йому вийти на оперативний простір для штурму Києва з лівого берега.

▪ ***Феномен Сум – партизанська війна у тилу ворога.*** Суми зустріли повномасштабний наступ одними з перших. Російські танкові колони обійшли місто з флангів та рушили далі на захід, вважаючи Суми безпечним тилом. Це стало їхньою фатальною помилкою. У місті не було великих регулярних частин ЗСУ – оборону очолили Сумська бригада ТрО, викладачі та студенти місцевих вишів, мисливці та пенсіонери. Вони миттєво створили мережу блокпостів, взяли під контроль ключові комунікації та розгорнули безпрецедентну **партизанську війну**. Місцеві єгері та лісники заманювали колони забезпечення окупантів у болота та лісові хащі, де їх повністю знищували. Сумські партизани захоплювали ворожі танки, БМП, вантажівки з боєприпасами та передавали їх регулярним частинам. Сумщина перетворилася

на палаючий тил для армії РФ, повністю перерізавши логістику російського угруповання, що наступало на Київ.

▪ ***Охтирка – залізобетонна стійкість на межі областей.*** Невелике місто Охтирка на Сумщині стало щитом, який не пустив ворога до Харкова та Полтави. Російські війська намагалися з ходу захопити місто, застосовуючи важку артилерію та заборонені вакуумні бомби, внаслідок чого було вщент зруйновано міську ТЕЦ та військову частину. Попри колосальні руйнування, 91-й інженерний полк, бійці ТрО та місцеві добровольці зупинили елітні танкові підрозділи РФ. Оборона Охтирки змусила ворога зупинити просування на цьому напрямку, що зламало план оточення Харкова.

▪ ***Харків – монолітний форпост Сходу.*** Харків, який у Кремлі вважали «лояльним російськомовним містом», продемонстрував залізобетонний патріотизм. Спроби російського спецназу та десанту прорватися в центр міста 27 лютого 2022 року завершилися їх повним розгромом (зокрема, боєм у школі № 134, де бійці 92-ї бригади, спецпідрозділу «Кракен» та ТрО ліквідували групу псковських десантників). Харківська ТрО, сформована з тисяч харків'ян, разом із регулярними частинами вибудувала таку щільну лінію оборони, що ворог, попри щоденні терористичні ракетні та артилерійські удари, не зміг просунутися ні на метр у глиб міських кварталів.

▪ ***Маріуполь – 86 днів титанічного спротиву.*** Гарнізон Маріуполя (полк «Азов», 36-та бригада морської піхоти, прикордонники, поліцейські та Маріупольський батальйон ТрО) опинився у повному оточенні в перші дні війни. Оборона міста та заводу *«Азовсталь»* тривала 86 днів у нелюдських умовах, під постійними ударами надважких авіабомб, корабельної артилерії та за повної відсутності постачання ліків, води й боєприпасів. Маріупольський гарнізон виконав найважливішу стратегічну задачу всієї весняної кампанії 2022 року: він скував навколо себе понад 25-тисячне найбоєздатніше угруповання російських військ, не дозволивши ворогу вдарити в тил українським силам на Донбасі та розвинути наступ на Запоріжжя і Дніпро. Стійкість Маріуполя врятувала весь південно-східний фронт.

▪ ***Миколаїв – закриті ворота до Одеси.*** На південному напрямку російські війська намагалися реалізувати стратегічну мету – захопити Миколаїв, вийти на Одесу та повністю відрізати Україну від Чорного моря. Командувач оборони Миколаєва генерал Дмитро Марченко разом із головою ОВА Віталієм Кімом зуміли миттєво мобілізувати місто. Бійці Миколаївської бригади ТрО та регулярні частини ЗСУ організували оборону на підступах, підірвали міст через річку Південний Буг та розгорнули артилерійські засідки. Місцеві жителі через чат-боти в режимі реального часу передавали координати пересування ворожої техніки. Миколаїв зупинив і розгромив колони окупантів в аеропорту Кульбакине та на околицях, повністю нівелювавши загрозу сухопутного штурму Одеси.

У цих регіонах місцеве населення діяло у повній синергії з регулярними частинами ЗСУ. Цивільні громадяни, які за лічені години записалися до лав щойно створеної Територіальної оборони, будували барикади, варили протитанкові «їжаки», копали окопи та блокували просування ворожої

техніки. Місцеві мисливці та єгері, використовуючи знання лісистої та болотистої місцевості (наприклад, на Чернігівщині та Сумщині), влаштовували засідки на логістичні колони росіян, позбавляючи їх палива та боєприпасів. Знання своєї землі та тотальна ворожість місцевого населення до окупантів перетворили українські міста на неприступні фортеці, об які розбилися елітні танкові та десантні дивізії РФ.

Досвід оборони міст-захисників у 2014 та 2022 роках вписав нову аксіому у світову воєнну науку: *в умовах сучасної війни урбанізована місцевість (місто), де регулярна армія діє у повній синергії з підготовленим, озброєним та вмотивованим місцевим населенням (Силами ТО та ДФТГ), є смертельною пасткою для будь-якого, навіть чисельно переважного агресора.*

Для здобувачів вищої освіти цей історичний досвід є наочним уроком громадянської зрілості. Оборона Чернігова, Сум, Харкова чи Маріуполя доводить, що доля країни в критичний момент залежить не від абстрактних факторів, а від особистого рішення кожного громадянина взяти відповідальність за захист своєї вулиці, свого дому та своєї держави.

3. Партизанський рух на півдні України. У глибокому тилу ворога в окупованих Херсоні, Мелітополі, Бердянську розгорнулася діяльність підпільного Руху опору (рух «Жовта Стрічка», партизанські загони), які здійснювали ліквідацію колаборантів, підривали залізничні колії та передавали точні координати ворожих штабів для артилерії ЗСУ. Це довело, що окупаційна влада не здатна контролювати захоплені території за наявності ворожого до неї цивільного населення.

4. Цивільний спротив без зброї та волонтерський тил. Унікальним досвідом новітнього етапу війни, який увійшов у світову історію, став *ненасильницький (беззбройний) спротив* українців на тимчасово окупованих територіях півдня та сходу країни на початку 2022 року:

▪ *Багатотисячні мітинги під дулами танків.* У Херсоні, Мелітополі, Бердянську, Новій Каховці та багатьох інших містечках тисячі беззбройних цивільних громадян виходили на масові мітинги під дулами ворожих автоматів. Вони зупиняли російські танки голіруч, співали державний гімн в обличчя окупантам та чітко демонстрували, що російські війська тут ніхто не чекав.

▪ *Саботаж розпоряджень окупаційної влади***.** Масова відмова вчителів, лікарів та комунальників співпрацювати з ворогом, перехід бізнесу в підпілля, ігнорування російських паспортів та рублів.

Цей беззбройний спротив мав колосальне психологічне значення: він повністю зруйнував картинку російської пропаганди про «визволителів, яких зустрічають із квітами», та показав світові абсолютну монолітність української нації.

5. Волонтерство як унікальна система забезпечення спротиву. Паралельно з військовим спротивом в Україні сформувався *всенародний волонтерський фронт* – унікальна, саморегульована система забезпечення національної безпеки, яка не має аналогів у світі. Волонтерство в Україні

перетворилося на потужну індустрію, що діє паралельно з державними інституціями, але значно випереджає їх за швидкістю та гнучкістю:

▪ *Логістичний прорив.* Великі фонди («Повернись живим», Фонд Сергія Притули) та тисячі дрібних волонтерських осередків довели здатність за лічені дні знаходити, купувати та доставляти на передову дефіцитне майно: від якісних аптечок і бронежилетів до тепловізорів, нічної оптики, автомобілів та важких ударних БПЛА.

▪ *Народний ВПК.* Цивільні інженери, айтівці та ентузіасти у кустарних умовах розгорнули масштабне виробництво FPV-дронів, окопних засобів РЕБ, павербанків та систем прихованого зв'язку.

▪ *Тотальна залученість***.** Плетіння маскувальних сіток у школах і бібліотеках, виготовлення окопних свічок, сушіння овочевих наборів для фронтового борщу – кожен українець у тилу став активним елементом системи «тотальної оборони».

Новітній етап війни чітко довів, що в сучасних реаліях безпека держави не може триматися виключно на регулярних збройних силах. Перемога досягається лише тоді, коли війна за незалежність стає *народною (Священною)* для всього народу, де лінія оборони проходить через серце кожного громадянина. Цей практичний досвід, здобутий кров'ю та надзусиллями суспільства у 2014-2026 роках, став головною причиною створення та законодавчого закріплення сучасної системи Національного спротиву України.

Головний історичний урок полягає в тому, що *свобода та незалежність не є даністю – вони виборюються*. Досвід українського спротиву доводить: у сучасній війні перемагає не лише кількість зброї, а передусім стійкість суспільства, його моральний дух та здатність до швидкої самоорганізації у критичний момент.

Контрольні запитання для самоперевірки до Розділу 2

1. *У чому полягає сутність концепції «гібридної війни», яку РФ розгорнула проти України у 2014 році?*

2. *Які історичні паралелі можна провести між народним ополченням («воєм») Княжої доби та сучасними Силами територіальної оборони ЗСУ?*

3. *Які елементи інфраструктури ОУН-УПА забезпечували унікальну тривалість та стійкість партизанського руху в XX столітті?*

4. Яку історичну місію виконав добровольчий рух першої хвилі весною та влітку 2014 року?

5. Які особливості партизанської тактики застосували Сили ТрО та цивільне населення під час оборони Сумської області у 2022 році?

6. Як взаємодія цивільного населення та військового командування в Миколаєві допомогла захистити України від втрати виходу до Чорного моря?

7. *Опишіть значення волонтерського руху та беззбройного спротиву цивільного населення як елементів асиметричної відповіді агресору.*

РОЗДІЛ 3. НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНА ПІДГОТОВКА

3.1. Духовно-ціннісний фундамент нації: формування української національної ідентичності та деколонізація історичної пам'яті

Національна ідентичність як чинник державної безпеки

У сучасному світі, де воєнні конфлікти ведуться не лише на фізичному полі бою, а й у ментальному та інформаційному просторах, національна ідентичність є базовим елементом національної безпеки держави. Національна ідентичність – це глибоке усвідомлення людиною своєї нерозривної належності до конкретної нації, що базується на спільній культурі, мові, усвідомленні історичного шляху, фундаментальних цінностях та прагненні розвивати власну суверенну державу.

Гібридна агресія Російської Федерації наочно продемонструвала, що військовому вторгненню завжди передує ідеологічна експансія. Ворог намагається розмити національну ідентичність, знищити культурні особливості підкореного народу, щоб полегшити процес його подальшої політичної та фізичної ліквідації. Саме тому формування стійкої, усвідомленої громадянської та національної ідентичності в молоді є найважливішим завданням підготовки населення до національного спротиву. Психологічно стійкий громадянин, який чітко розуміє, ким він є і які цінності захищає, має абсолютний імунітет до ворожої пропаганди, психологічного тиску та спроб маніпуляції свідомістю.

Мовно-культурний фундамент

▪ *Державна мова як безпековий маркер*

В умовах війни українська мова остаточно трансформувалася з суто культурного феномену в інструмент національної безпеки. Вона є ментальним кордоном держави, що захищає внутрішній інформаційний простір від ворожих маніпуляцій. Історичний досвід доводить, що Росія завжди використовувала присутність російськомовного простору як привід для військового втручання під гаслом «захисту співвітчизників». Повне та свідоме повернення українського суспільства (і особливо студентської молоді) до державної мови в усіх сферах життя – це зміцнення внутрішньої монолітності нації.

▪ *Система національних цінностей*

Фундаментом української політичної нації є цінності Свободи, Гідності, Верховенства права та Соборності. На відміну від імперської матриці сусіда-агресора, де панує культ підкорення державі та тиранії, українська культура історично будувалася на засадах особистої свободи, поваги до прав людини та вічевої (демократичної) традиції. Саме за право жити в суспільстві, де людина і її гідність є найвищою цінністю, українці вийшли на Майдани під час Революції на Граніті, Помаранчевої революції та Революції Гідності. Ці ж цінності сьогодні є головними орієнтирами для воїнів на передовій.

Деколонізація історичної пам'яті та руйнування імперських міфів

Протягом кількох століть російський імперський, а згодом радянський тоталітарний режими здійснювали системну політику етноциду та лінгвоциду українського народу. Одним із головних інструментів цієї політики було викривлення історії. Через систему освіти та пропаганду українцям штучно нав'язували комплекс меншовартості, намагаючись перетворити величну європейську націю на «малоросійський додаток» до імперії.

Сучасний етап становлення української нації вимагає повної деколонізації історичної пам'яті – очищення нашої історії від чужорідних ідеологічних нашарувань та повернення до історичної правди.

Розвінчування міфу про «єдиний народ» та «спільну колиску»

Радянська історіографія створила псевдонауковий міф про те, що росіяни, українці та білоруси є «братніми народами», які походять з єдиного кореня. Насправді історичні, антропологічні та лінгвістичні дослідження доводять, що український етнос формувався на своїй автохтонній території, маючи унікальний шлях етногенезу. Українська мова розвивалася самостійно і за своєю структурою, фонетикою та лексикою є значно ближчою до інших слов'янських мов європейського ареалу (польської, чеської, словацької), ніж до російської, яка зазнала потужного фіно-угорського та татарського впливу. Політичні традиції Київської Русі (вічеве право, договірні відносини між князем і громадою) були успадковані Великим Князівством Литовським та Козацькою державою, тоді як Володимиро-Суздальське князівство перейняло деспотичну, централізовану модель управління Золотої Орди, яка згодом трансформувалася в Московське царство.

Повернення національних героїв

Деколонізація передбачає повернення в суспільний дискурс імен видатних військових, політичних та культурних діячів, яких імперія таврувала як «зрадників» або «злочинців»:

- ***Іван Мазепа*** – гетьман, який першим усвідомив смертельну небезпеку московського централізму для автономії України та здійснив спробу військово-політичного союзу зі Швецією для визволення України. Імперія наклала на нього анафему, але для українців він є символом державницького мислення та меценатства.
- ***Михайло Грушевський та лідери УНР*** – видатні вчені та політики, які втілили віковічну мрію про соборну Україну через проголошення Четвертого Універсалу.
- ***Євген Коновалець, Степан Бандера, Роман Шухевич*** – організатори та керівники безкомпромісного національно-визвольного руху XX століття. Російська пропаганда досі використовує їхні імена як залякування, оскільки панічно боїться самої ідеї безкомпромісного опору імперії. Повернення їхніх імен до наукового та освітнього простору – це акт відновлення історичної справедливості.

Європейський та євроатлантичний вибір України

Історичний аналіз чітко доводить, що Україна географічно, культурно та ментально завжди була невіддільною частиною європейської цивілізації. Наші зв'язки з Європою були закладені ще за часів Ярослава Мудрого через династичні шлюби та торгівлю. Українське право формувалося під потужним впливом римського права, а українські міста (Київ, Львів, Кам'янець-Подільський, Чернігів) століттями жили за *Магдебурзьким правом* – системою міського самоврядування, яка гарантувала незалежність громади від свавілля феодалів чи монархів.

Російська експансія XVIII-XX століть насильно відірвала Україну від європейського контексту, зануривши її в ізоляцію та тоталітаризм. Тому сучасне прагнення України до повноправного членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору (НАТО) – це не просто політичний курс сьогодення, а *повернення до нашого історичного та цивілізаційного дому*.

Європейський вибір України підтверджений кров'ю мільйонів патріотів. Це вибір на користь демократії, свободи слова, поваги до особистості та розвитку людського потенціалу, противага азійському деспотизму, безправ'ю та тоталітарному контролю, які уособлює сучасний російський режим. Розуміння цього цивілізаційного розлому є ключовим моментом у підготовці студентів, адже захищаючи Україну, ми захищаємо майбутнє всієї європейської цивілізації.

3.2. Нащадки слави: звитяжний бойовий шлях українського війська від Русі до новітньої епохи роботів та дронів

Військові тріумфи минулого: коріння української перемоги

Сучасні Збройні Сили України виникли не у вакуумі. Вони є прямими спадкоємцями тисячолітньої історії військового мистецтва, створеного нашими предками на полях великих битв. Кожен етап формування українського воїнства – від княжих дружин до повстанських загонів — залишив у спадок унікальні тактичні традиції, бойовий дух та психологію переможців.

▪ ***Епоха Русі (IX-XIII ст.)***

Руські війська під керівництвом видатних полководців демонстрували стратегічне мислення європейського рівня. Князь Святослав Хоробрий створив модель блискавичної наступальної війни, розгромивши Хозарський каганат і успішно воюючи з Візантійською імперією. Його вислів «Іду на ви!» став першим історичним маніфестом військової честі та відкритого бойового виклику. Князь Ярослав Мудрий остаточно ліквідував печенізьку загрозу під стінами Києва у 1036 році, а Володимир Мономах розробив унікальну тактику

випереджальних зимових рейдів углиб половецьких степів, що забезпечило державі десятиліття миру.

▪ ***Битва під Оршею (8 вересня 1514 року)***

Визначний тріумф українсько-литовсько-польського війська під командуванням видатного українського князя та гетьмана *Костянтина Острозького*. Маючи у підпорядкуванні вдвічі менші сили (близько 30 тисяч воїнів), Острозький вщент розгромив 80-тисячну армію Московського царства. Гетьман застосував інноваційну для свого часу тактику: імітував відступ, заманив московську важку кінноту під вогонь прихованої в лісі артилерії та організував наведення прихованого понтонного мосту через річку Дніпро для раптового удару у фланг. Ця перемога продемонструвала перевагу інтелектуального планування та тактичної гнучкості над сліпою чисельною перевагою ворога.

▪ ***Епоха Сагайдачного та Хмельницького (XVII ст.)***

Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний реформував козацьке військо, перетворивши його на регулярну піхоту європейського зразка. У *Хотинській битві (1621 рік)* козаки Сагайдачного спільно з польським військом зупинили 150-тисячну армію Османської імперії, врятувавши Європу від експансії. Під час Національно-визвольної війни Богдан Хмельницький проявив себе як геній маневреної війни. У битвах під Жовтими Водами, Корсунем та Пилявцями козацьке військо, використовуючи засідки, нічні штурми, психологічні операції та вогневу перевагу, повністю знищило коронні армії Речі Посполитої.

Героїчний літопис сучасної народної війни (2014-2026 рр.)

Сучасні Збройні Сили України, зустрівши ворога у 2014 році та стримавши повномасштабну навалу у 2022 році, вписали нові золоті сторінки у світову військову історію. Оборона України набула всенародного характеру, де професійна майстерність кадрових офіцерів поєдналася з безпрецедентною самовідданістю вчорашніх цивільних громадян, які прийшли до лав ЗСУ та Сил ТО за покликом серця.

▪ ***Легенда про «Кіборгів» (Оборона ДАП, 2014-2015 рр.).*** Героїчна оборона Донецького міжнародного аеропорту тривала **242 дні**. Українські воїни (десантники, спецпризначенці, добровольці) у повному оточенні, під щоденними шквальними обстрілами важкої артилерії та танків тримали кожну кімнату зруйнованих терміналів. За унікальну стійкість та відмову здаватися ворог назвав українців «кіборгами». Цей епізод зафіксував у новітній пам'яті головну тезу: *«Бетон не витримав, а люди вистояли»*. Оборона ДАП виконала найважливіше стратегічне завдання – скувала найкращі штурмові підрозділи РФ, давши Україні час розгорнути резерви та зміцнити лінію оборони.

▪ ***Битва за Київ та північний щит (весна 2022 року).*** Повномасштабний наступ на столицю планувався Кремлем як коротка «переможна операція». Проте на підступах до Києва (в Ірпені, Бучі, Гостомелі, Мощуні) ворог зіткнувся з монолітним опором. Підрозділи ЗСУ спільно з

батальйонами Територіальної оборони, використовуючи тактику малих мобільних груп, озброєних сучасними протитанковими комплексами (Javelin, NLAW, «Стугна»), влаштовували масові погроми багатокілометрових ворожих колон на лісових дорогах. Підрив дамби на річці Ірпінь та затоплення заплави зупинили просування техніки окупантів. Розгром елітних російських десантних дивізій призвів до повної деокупації Київщини, Чернігівщини та Сумщини, розвіявши міф про «другу армію світу».

▪ ***Слобожанський контрнаступ та визволення Херсона (осінь 2022 року).*** Харківська наступальна операція увійшла до світових підручників з військового мистецтва як шедевр асиметричного планування. Військове командування України, дезорієнтувавши ворога підготовкою до наступу на півдні, завдало раптового, надшвидкого удару на Харківщині. За кілька днів мобільні підрозділи ЗСУ на броньованій техніці прорвали фронт і звільнили понад 3000 квадратних кілометрів території, включаючи стратегічні міста Балаклія, Куп'янськ, Ізюм. Згодом, завдяки системному вогневому тиску на логістику ворога через річку Дніпро, ЗСУ змусили російські війська капітулювати та залишити єдиний обласний центр, який їм вдалося захопити з початку вторгнення – місто Херсон.

Революція технологій: Україна як творець нової епохи воєнного мистецтва

Сучасна російсько-українська війна докорінно змінила воєнну доктрину всього світу. Україна першою перейшла до ведення *високотехнологічної, мережево-центричної війни*, де ключовим фактором перемоги стає не кількість живої сили, а швидкість обробки інформації та інтелектуальне домінування на полі бою.

▪ ***Ера безпілотних авіаційних систем (БПЛА).*** Масове застосування FPV-дронів (First Person View) та важких ударних гексакоптерів («Баба Яга») революціонізувало тактику бою. Дрон вартістю у кілька сотень доларів, керований професійним оператором, здатний з хірургічною точністю знищувати важкі ворожі танки вартістю в мільйони доларів. Українські розробники першими у світі інтегрували штучний інтелект у системи наведення БПЛА, що дозволяє дронам автоматично уражати цілі навіть в умовах дії ворожих засобів радіоелектронної боротьби (РЕБ).

▪ ***Битва за Чорне море та тріумф морських дронів*** . Найбільш сенсаційною сторінкою новітньої воєнної історії стало протистояння на морі. Україна, не маючи великого класичного військово-морського флоту, за допомогою ракетного комплексу вітчизняного виробництва *«Нептун»* потопила флагман Чорноморського флоту РФ – ракетний крейсер «Москва». Надалі, завдяки унікальним розробкам Служби безпеки України та Головного управління розвідки – ударним морським безпілотним комплексам *Sea Baby та Magura V5* – було знищено або критично пошкоджено понад 25 російських військових кораблів (включаючи великі десантні кораблі, підводний човен, фрегати та ракетоносії). ЗСУ повністю перехопили ініціативу в акваторії,

змусивши залишки Чорноморського флоту РФ панічно тікати з Криму до Новоросійська та розблокувавши український морський зерновий коридор.

▪ ***Наземна роботизація та радіоелектронна боротьба (РЕБ).*** На полі бою активно розгортається ера роботів. Українські військові використовують дистанційно керовані наземні платформи для мінування території, евакуації поранених з-під вогню та ведення кулеметного вогню з прихованих бліндажів. Кожна бригада ЗСУ сьогодні веде жорстоку та невидиму «війну частот» – дуель між засобами РЕБ та РЕР (радіоелектронної розвідки), що визначає можливість функціонування підрозділів на передовій.

Сучасні Збройні Сили України є прямими спадкоємцями багатовікових воєнних традицій українського народу. Кожен етап формування нашого війська загартовував українську воєнну еліту та виховував покоління захисників.

Історична спадкоємність військових традицій

Сучасна українська армія перейняла найкращі історичні атрибути:

▪ *Символіка та однострої.* Сучасні назви багатьох бригад ЗСУ гордо носять імена історичних постатей (наприклад, 24-та ОМБр імені короля Данила, 72-га ОМБр імені Чорних Запорожців, 93-тя ОМБр «Холодний Яр»). Офіційне вітання «Слава Україні! – Героям Слава!» пройшло шлях від борців за незалежність XX століття до офіційного статуту ЗСУ.

▪ *Тактика та військовий дух.* Спадкоємність виявляється у здатності вести маневрену, високотехнологічну та асиметричну війну, що було притаманно як козацьким загонам, так і підрозділам УПА.

Для здобувачів вищої освіти цей бойовий шлях є наочним доказом того, що захист Батьківщини сьогодні потребує не лише фізичної сили, а передусім високого інтелекту, технічних знань, інноваційного мислення та здатності швидко опановувати найскладніші технології. Сучасний студент – це майбутній інженер, програміст або командир, який розвиватиме цей технологічний прорив задля безпеки України.

3.3. Конституційний обов’язок та практична готовність громадянина до тотальної оборони

Юридичний та морально-етичний вимір захисту Вітчизни

У системі взаємовідносин між громадянином і державою правовий статус особи визначається не лише сукупністю прав і свобод, а й наявністю фундаментальних обов’язків, які забезпечують саме існування державного суверенітету. В Україні базовим юридичним документом, що закріплює цей обов'язок, є Конституція України. *Стаття 65 Основного Закону* чітко наголошує: *«Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов’язком громадян України»*.

Ця конституційна норма має всеохоплюючий характер і стосується кожного громадянина, незалежно від його професії, соціального статусу чи місця проживання. В умовах повномасштабної війни захист Батьківщини переростає рамки суто юридичної вимоги і стає найвищим морально-етичним імперативом. Суверенна держава є єдиним гарантом збереження фізичної безпеки, прав, культури та майбутнього її народу. Тому свідоме виконання цього обов'язку є ознакою зрілого громадянського суспільства.

Закон України *«Про основи національного спротиву»* переводить цю конституційну декларацію у практичну площину для молоді. Стаття 6-2 Закону чітко регламентує, що підготовка здобувачів освіти до спротиву проводиться з метою набуття ними готовності та здатності до виконання конституційного обов'язку. Держава розглядає студентство не як пасивних спостерігачів, а як стратегічний людський та інтелектуальний резерв Сектору безпеки і оборони.

У зв'язку з цим законодавством встановлено суворі рамки академічної та юридичної відповідальності: *неуспішне складання підсумкового контролю або відмова здобувача освіти від вивчення дисципліни «Основи національного спротиву» є безумовною підставою для відрахування студента з навчального закладу* (частина 9 статті 6-2 Закону). Виняток становлять лише особи, які вже пройшли військову службу, або мають документ про проходження базової загальновійськової підготовки, чи проживають на тимчасово окупованих територіях. Таким чином, вивчення цього курсу є не факультативним вибором, а обов'язковим елементом здобуття вищої освіти в Україні.

Психологічна готовність: подолання страху та формування стійкості

Готовність до захисту держави та участі в національному спротиві вимагає не лише правових знань чи фізичної сили, а передусім високого рівня морально-психологічної стійкості. Війна – це екстремальний чинник стресу, який супроводжується загрозою для життя, невизначеністю та колосальним психологічним тиском.

Психологічна готовність не означає повну відсутність страху. Страх – це природна еволюційна реакція організму на небезпеку, спрямована на виживання. Завдання національно-патріотичної та військової підготовки полягає в тому, щоб *трансформувати деструктивний страх (паніку) у конструктивний (контрольований страх та пильність)*. Це досягається через такі фактори:

- *Подолання страху через знання.* Людина найбільше боїться невідомості. Коли студент чітко знає алгоритм дій під час артилерійського обстрілу, вміє користуватися індивідуальною аптечкою, розуміє принципи мінної безпеки та вміє поводитися зі зброєю, рівень його тривожності критично знижується. Знання дають впевненість і контроль над ситуацією.
- *Формування внутрішньої мотивації.* Стійкість бійця або цивільного учасника спротиву базується на розумінні того, *за що* він бореться. Усвідомлення цінностей Свободи, захисту власної родини, дому та

майбутнього своєї нації створює потужний психологічний стрижень, який дозволяє витримувати найважчі випробування.

▪ *Бойове братерство та згуртованість колективу*. Практичні вишколи, командні тренування та спільне вирішення тактичних завдань під час занять формують у студентів почуття ліктя, взаємодовіри та колективної відповідальності. Це нівелює почуття самотності перед обличчям небезпеки.

Практичні форми реалізації обов'язку: всеохоплюючий характер спротиву

Концепція всеохоплюючої оборони України передбачає, що кожен громадянин може знайти своє місце у загальній системі спротиву відповідно до власних здібностей, знань, навичок та стану здоров'я. Залученість до спротиву ділиться на військовий та цивільний (інформаційний, логістичний, технологічний) вектори.

1. Військово-тактичний вектор (безпосередня оборона). Для студентів, які проходять повний курс підготовки, базовими практичними навичками є:

▪ *Вогнева підготовка.* Опанування матеріальної частини стрілецької зброї, правил безпечного поводження з нею, прицілювання та ведення ефективного вогню для захисту позицій чи об'єктів інфраструктури.

▪ *Тактична медицина за стандартами TCCC / MARCH (рис. 3.1).*

Рисунок 3.1 – Покрокова схема (алгоритм) надання допомоги під час огляду пораненого за міжнародним протоколом MARCH
(Візуальну інфографіку етапів надання домедичної допомоги згенеровано за допомогою ШІ Google Gemini та верифіковано автором на відповідність стандартам TCCC)

Набуття навичок надання домедичної допомоги під вогнем противника (зупинка критичних кровотеч за допомогою турнікетів, забезпечення прохідності дихальних шляхів, тампонада ран, боротьба з шоком). Ці знання рятують життя не лише на фронті, а й у цивільному житті під час ракетних ударів по містах. Протокол MARCH (рис. 3.1) – це сучасний міжнародний стандарт надання першої медичної допомоги в бойових умовах та тактичній медицині (TCCC). Він визначає чітку послідовність дій для порятунку життя, де кожна літера вказує на пріоритетність надання допомоги від найбільш критичних загроз до менш загрожуючих: M – Massive Bleeding (Масивна кровотеча), A – Airway (Дихальні шляхи), R – Respiration (Дихання), C – Circulation (Циркуляція / Кровообіг), H – Hypothermia / Head injury (Гіпотермія / Травма голови).

▪ *Мінна безпека.* Навчання розпізнаванню вибухонебезпечних предметів (мін, снарядів, касетних елементів, пасток), розумінню маркування мінних полів та алгоритму дій у разі виявлення вибухівки.

2. Інформаційний та кіберспротив (технологічний фронт). Сучасна війна ведеться високотехнологічними методами, тому студенти цивільних спеціальностей (програмісти, інженери, лінгвісти, маркетологи, журналісти) можуть виконувати свій конституційний обов'язок на цифровому полі бою:

▪ *Участь у кібератаках та захисті*

Блокування ворожих пропагандистських ресурсів, атаки на сервери критичної інфраструктури агресора, захист українських державних та приватних баз даних від хакерських зломів.

▪ *Протидія інформаційно-психологічним операціям (ІПСО)*

Виявлення та блокування ворожих фейків, ботоферм, дезінформаційних каналів у соцмережах. Поширення правдивої інформації про події в Україні для іноземної аудиторії.

▪ *Аналітика та OSINT (розвідка на основі відкритих джерел)*

Моніторинг соцмереж супротивника, геолокація ворожої техніки за фотографіями чи відео, виявлення логістичних шляхів ворога та передача цих даних Силам оборони.

3. Волонтерський та матеріально-технічний тил. Для осіб, які згідно із законом за станом здоров'я (інвалідність, часткова втрата працездатності) звільнені від практичних військових занять (частина 7 статті 6-2), обов'язок реалізується через гуманітарну та тилову діяльність. Вони залучаються до координації волонтерських зборів, виготовлення засобів захисту, логістичної підтримки центрів комплектування, допомоги внутрішньо переміщеним особам та пораненим у госпіталях.

Всеохоплюючий характер спротиву доводить: *немає непотрібних людей*. Кожен інтелектуальний продукт, кожен написаний рядок коду, кожна зібрана аптечка чи влучно випущена куля є рівноцінними внесками в перемогу та збереження незалежності України.

3.4. Україна майбутнього: Military-Tech, новий безпековий ландшафт Європи та роль молоді у відбудові держави

Нове місце України в глобальній системі безпеки та євроатлантична інтеграція

Героїчний повномасштабний національний спротив українського народу проти російської експансії докорінно змінив не лише внутрішню матрицю українського суспільства, а й усю систему міжнародних відносин. Наша держава, яку світові аналітики на початку 2022 року вважали потенційною жертвою, що впаде за лічені дні, де-факто перетворилася на *головного гаранта європейської безпеки* та живий щит західного цивілізованого світу.

Сучасний бойовий досвід Збройних Сил України є абсолютно унікальним. Жодна армія країн НАТО чи інших розвинених держав світу на сьогодні не має досвіду ведення настільки інтенсивної, повномасштабної конвенційної війни із застосуванням усього спектру сучасного озброєння – від стратегічної авіації та балістичних ракет до тисяч ударних безпілотників і засобів глибокої радіоелектронної боротьби. Саме тому інтеграція України до Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та Європейського Союзу є безальтернативним процесом, який відповідає інтересам самого західного світу. Україна не просто просить про захист; вона приносить до євроатлантичної родини найпотужнішу, найдосвідченішу та найбільш загартовану в боях армію на європейському континенті.

Для майбутнього покоління це означає, що Україна більше ніколи не буде «сірою зоною» між Сходом та Заходом. Вона стає східним форпостом європейської цивілізації, її військовим та безпековим ядром. Цей новий статус вимагатиме від майбутніх фахівців високого рівня знань у сфері міжнародного права, військової дипломатії, стратегічного планування та сумісності з міжнародними стандартами безпеки.

Революція Military-Tech: перетворення України на світовий оборонно-технологічний хаб

Одним із найпотужніших драйверів економічного та технологічного розвитку післявоєнної України є бурхливий розвиток *Оборонно-промислового комплексу (ОПК)* та інноваційного сектору *Military-Tech* (військових технологій). Російська агресія змусила українську наукову та інженерну думку працювати в умовах максимальної швидкості та гнучкості.

Україна сьогодні самостійно формує нові світові тренди воєнного мистецтва. Вітчизняні розробки довели свою колосальну ефективність на полі бою:

▪ *Роботизовані системи.* Створення та масове виробництво унікальних повітряних, наземних та морських безпілотних комплексів. Морські дрони (*Sea Baby*, *Magura V5*), далекобійні дрони-камікадзе, розвідувальні БПЛА та дистанційно керовані турелі – все це продукти українського інтелекту,

створені цивільними програмістами, інженерами та науковцями у синергії з військовими.

▪ *Вітчизняне ракетобудування та артилерія.* Успішне застосування протикорабельних комплексів *«Нептун»*, створення сучасних далекобійних ракет-дронів *«Паляниця»* та масове серійне виробництво 155-мм самохідних артилерійських установок *«Богдана»*, які за своїми характеристиками не поступаються найкращим західним аналогам.

▪ *Штучний інтелект та цифровізація бою.* Інтеграція систем штучного інтелекту для розпізнавання цілей, автоматичного наведення дронів в умовах дії РЕБ, а також функціонування унікальних систем ситуаційної обізнаності (наприклад, *Delta*), які дозволяють керувати боєм у режимі реального часу через цифрові карти та супутниковий зв'язок.

Цей технологічний вибух відкриває колосальні перспективи для студентів першого курсу, які сьогодні опановують цивільні спеціальності. Сектор Military-Tech потребуватиме десятків тисяч молодих програмістів, інженерів-конструкторів, спеціалістів з кібербезпеки, матеріалознавців, хіміків, радіофізиків та кризових менеджерів. Україна трансформується у світову лабораторію інновацій, де кожен талановитий студент має шанс створити продукт, який змінить історію, захистить життя воїнів та забезпечить економічний прорив держави. Оборонна сфера стає не тягарем для бюджету, а високотехнологічним локомотивом української економіки.

Місія молодого покоління у відбудові та модернізації держави

Історичний досвід доводить, що великі кризи та війни, окрім колосальних руйнувань, завжди створюють унікальне вікно можливостей для радикальної модернізації країни. Україна після перемоги не просто відновлюватиме старі радянські заводи чи зруйновані будинки – вона будуватиме абсолютно нову, передову європейську державу. Цей процес увійшов в історію під гаслом *Build Back Better* («Відбудувати краще, ніж було»).

Головним суб'єктом цієї історичної модернізації є сучасне студентство. Саме сьогоднішні першокурсники через 4-5 років закінчать університети та стануть основою *нової політичної, економічної, наукової та військової еліти України*. На плечі молоді покладається місія колосального масштабу, яка включатиме такі стратегічні напрями:

1. Інноваційна відбудова інфраструктури. Проєктування та будівництво «розумних» та енергоефективних міст, модернізація транспортних коридорів, створення безпекових підземних об'єктів цивільного захисту за найсуворішими світовими (наприклад, ізраїльськими) стандартами.

2. Екологічна трансформація. Подолання наслідків екоциду, спричиненого воєнними діями (міне очищення земель, відновлення лісів, модернізація водних ресурсів), перехід на відновлювану енергетику та зелені технології.

3. Реформа державного управління. Побудова повністю цифровізованої держави без корупції та бюрократії (розвиток екосистеми *Дія* та систем

електронного демократичного врядування), впровадження прозорих європейських норм у судовій та правоохоронній системах.

4. Культурне та наукове лідерство. Просування бренду «Україна» у світі як символу сміливості, свободи, інновацій та стійкості. Розвиток української науки, університетських дослідницьких центрів та інтеграція українського бізнесу в глобальні світові ринки.

Здобувачі вищої освіти мають усвідомити: вивчення дисципліни «Основи національного спротиву» та здобуття вищої освіти – це паралельні процеси формування захисника та будівничого нової України. Свобода, виборена Силами оборони на полі бою, має бути наповнена глибоким інтелектуальним та економічним змістом, який створить саме ваше покоління. Майбутнє України – це країна високих технологій, залізобетонної безпеки та вільного, успішного суспільства, де кожен пишається тим, що він є громадянином України.

Контрольні запитання для самоперевірки до Розділу 3

1. *Який основний зміст статті 65 Конституції України та як вона деталізується у Законі «Про основи національного спротиву»?*
2. *Які правові та академічні санкції передбачені для студентів, які відмовляються від вивчення курсу «Основи національного спротиву»?*
3. *Яким чином сучасний бойовий досвід ЗСУ впливає на архітектуру безпеки європейського континенту та процес інтеграції України до НАТО?*
4. *Що таке сектор Military-Tech та які інноваційні технологічні напрями розвиваються в Україні під час війни?*
5. *У чому полягає філософія принципу «Build Back Better» у контексті післявоєнної відбудови України?*
6. Якою є стратегічна місія сучасного студентства як нової еліти у процесі модернізації держави?

Додаток 1.

Особливості навчання окремих категорій здобувачів вищої освіти

А. Організація додаткових теоретичних занять для здобувачів освіти, які є особами з інвалідністю або які частково втратили працездатність без встановлення інвалідності

Відповідно до Типової програми навчальної дисципліни «Основи національного спротиву» (далі – Типова програма), затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 30.06.2026 р. №1002, здобувачі освіти, які є особами з інвалідністю або які частково втратили працездатність без встановлення інвалідності (мають тимчасові чи постійні обмеження за станом здоров'я), за їх заявою та згідно з підтвердними документами закладів охорони здоров'я *звільняються від практичних занять, що завдають шкоди їхньому фізичному стану або становлять загрозу здоров'ю*. Замість активних фізичних та військово-тактичних практик (як-от швидкісне бігання, повзання, метання гранат чи евакуація волоком), здобувачі освіти з особливими освітніми потребами самостійно вивчають за вибором практичні компоненти дисципліни понад обсяг, визначений Розподілом навчального часу.

Головна мета альтернативного формату навчання – *замінити фізичну дію інтелектуально-аналітичним моделюванням цієї дії*. Студент із особливими освітніми потребами повинен розуміти алгоритм виконання нормативу, навіть якщо він не може виконати його фізично.

Години, відведені на практичні заняття, замінюються на вивчення цивільно-безпекових тем без необхідності розроблення окремої програми практичного навчання в межах робочої програми освітнього компонента.

Ключові принципи організації самостійного вивчення за вибором практичних компонентів дисципліни (самостійної роботи - СР):

- ***Принцип камеральності (кабінетності):*** перенесення занять із полігонів та спортмайданчиків до умов роботи з комп'ютером, ГІС-системами, симуляторами та картами.
- ***Принцип алгоритмізації:*** фокус навчання зміщується на покрокові чек-листи, інструкції та правила «Якщо ..., то ...».
- ***Принцип фахової інтеграції:*** максимальне поєднання завдань спротиву з майбутньою спеціальністю студента (наприклад, юристи аналізують воєнні злочини, програмісти – кіберзахист, економісти – військову логістику).

Інклюзивна значущість освітнього компоненту. Для осіб з інвалідністю вивчення цього освітнього компоненту має життєво важливе значення. Воно виконує кілька критичних функцій:

1. Безпекова автономія (самозахист). Здобувачі набувають знань, які дозволяють їм вижити в кризових умовах (обстріли, хімічні загрози, мінна небезпека), враховуючи особливості власної мобільності.

2. Інтелектуальний внесок в обороноздатність. Особи з обмеженими фізичними можливостями часто мають високий потенціал у сферах кібербезпеки, аналітики, картографії, OSINT (розвідки на основі відкритих даних) та психологічної підтримки. Курс допомагає їм знайти своє місце в загальній системі спротиву.

3. Психологічна інтеграція. Усвідомлення своєї ролі у захисті держави знижує рівень тривожності, долає відчуття відчуженості та формує стійку патріотичну позицію.

Контроль знань здобувачів із особливими освітніми потребами здійснюється на основі *перевірки результатів роботи,* які вони готують під час самостійного вивчення навчального матеріалу. Оцінювання результатів навчання здійснюється без використання бойових елементів.

Форми поточного контролю:

▪ *Письмові звіти та конспекти:* перевірка покрокових інструкцій, пам'яток та чек-лістів безпеки.

▪ *Розрахунково-графічні завдання:* оцінювання схем руху за азимутами, креслень окопів, розрахунків балістичних поправок, заповнених карток пораненого (DD Form 1380).

▪ *Електронні звіти/скріншоти:* результати виконання польотних місій у симуляторах БпЛА, налаштовані треки в OsmAnd.

▪ *Тестування:* виконання тестових завдань для перевірки теоретичних знань на навчальних платформах (Moodle тощо).

▪ *Ситуаційні задачі та кейси (Case-study):* оцінювання логіки та правильності ухвалення рішень у змодельованих викладачем кризових сценаріях.

▪ *Оцінювання* усних або письмових відповідей (з урахуванням можливостей студента).

Критерії оцінювання:

▪ *Точність та відповідність стандартам:* наприклад, правильність заповнення літерних кодів у рапортах SALUTE чи формул у балістиці.

▪ *Логіка та системність:* послідовність етапів у розроблених алгоритмах (наприклад, дотримання черговості MARCH).

▪ *Практична реалістичність:* чек-листи мають бути адаптовані до реальних умов (наприклад, урахування обмеженої мобільності автора при розробці плану евакуації).

Для успішного виконання самостійної роботи студентам рекомендується використовувати:

1. Мобільний застосунок *OsmAnd* (з офлайн-картами), веб-ресурс *Google Earth Pro*.

2. Офіційний портал ДСНС України, інтерактивні карти мінної безпеки (https://mine.dsns.gov.ua/) та застосунок *«Торнадо» / «Безпечна країна»*.

3. Відеоматеріали та інструкції за стандартами *TCCC (Tactical Combat Casualty Care)* та *All Combatants*.

4. Безкоштовні мобільні або ПК-тренажери (*FPV Freerider, DJI Virtual Flight, Quadcopter FX Simulator*).

Б. Організація альтернативного формату навчання для студентів, віровчення і релігійні переконання яких забороняють використовувати зброю

Чинне законодавство чітко розмежовує відмову від військової підготовки загалом та право не брати до рук зброю. Стаття 35 Конституції України закріплює право на свободу світогляду і віросповідання. Якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою (хоча під час воєнного стану механізми мобілізації мають свої юридичні обмеження). Перелік релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю, визначено постановою Кабінету Міністрів України від 10.11.1999 р. № 2066 «Про затвердження нормативно-правових актів щодо застосування Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» (Додаток 2).

Таким чином, інклюзивність студентів, віровчення і релігійні переконання яких забороняють використовувати зброю, полягає у повазі до їх релігійних почуттів студента та створенні для них безпечного і недискримінаційного освітнього середовища, де вони можуть виконати навчальну програму та отримати знання із захисту країни без порушення власних моральних і духовних засад.

Концептуальна роль студентів, віровчення і релігійні переконання яких забороняють використовувати зброю, у спротиві. Сучасна концепція тотальної оборони та національного спротиву передбачає, що захист держави здійснюється не лише зі зброєю в руках. Надійний тил, ефективне волонтерське забезпечення, кіберзахист, порятунок людських життів, надання домедичної та психологічної допомоги, інформаційна відсіч ворогу – це сфери, які не суперечать пацифістським чи релігійним переконанням, але є критично важливими для виживання нації.

Головна мета альтернативного навчання студентів, віровчення і релігійні переконання яких забороняють використовувати зброю – трансформація військово-силового навантаження в гуманістично-безпекову, логістичну та аналітичну діяльність.

Відповідно до Типової програми навчальної дисципліни «Основи національного спротиву» (далі – Типова програма), затвердженої наказом Міністерства освіти і науки України від 30.06.2026 р. №1002, для студентів, віровчення і релігійні переконання яких забороняють використовувати зброю, передбачено:

- ***Виключення тематики, пов'язаної з використанням зброї***. Студенти, які належать до певних релігійних організацій, не мають права повністю відмовитися від курсу «Основи національного спротиву». Проте для них діє інклюзивний підхід – вони можуть відмовитися від вивчення теми 9 «Тактична підготовка» та теми 10 «Вогнева підготовка (основи)» Типової програми;

• ***Альтернативний формат навчання***. Замість вивчення матеріальної частини зброї, стрільби, метання гранат та тактики штурмових дій, ці здобувачі опановують дисципліну за рахунок гуманітарних, правових, медико-логістичних та цивільно-безпекових компонентів в межах загального обсягу годин, визначеного Розподілом навчального часу.

Практичне навчання для зазначеної категорії студентів здійснюється у безпечній та адаптованій формі, зокрема через:

відпрацювання алгоритмів дій у надзвичайних ситуаціях (евакуація, укриття, взаємодія в команді; оскільки студенти не діють у складі «малого бойового підрозділу під загрозою зустрічі з противником», акцент робиться на організації життєдіяльності великих груп біженців та цивільних комун у дикій природі);

навчання з домедичної допомоги та тактичної медицини (оскільки студенти не беруть участі у тактичних діях «зі зброєю в руках», звичайні заняття MARCH/PAWS на місцевості (де імітується вогневий контакт) замінюються на поглиблену цивільну медицину катастроф, сортування та організацію евакуаційних хабів);

моделювання ситуацій (кейси, рольові ігри, тренінги);

роботу з навчальними матеріалами (відео, інструкції, інтерактивні платформи);

виконання практичних завдань за спеціальністю, пов’язаних із безпекою, логістикою, комунікацією чи аналітикою.

• ***Гуманітарно-цивільний фокус***. Замість поводження зі зброєю такі студенти зосереджуються на небойових, але життєво важливих питаннях.

• ***Беззбройне оцінювання***. Будь-які маніпуляції зі зброєю, боєприпасами чи макетами виключаються. Оцінюються аналітичні, управлінські та логістичні навички реагування на кризи в цивільному середовищі.

Для студентів, віровчення яких забороняє використовувати зброю, система та критерії оцінювання повністю адаптуються під гуманітарно-цивільний та аналітичний складник програми. Головний принцип – оцінювання результатів навчання здійснюється без використання бойових елементів, зброї, макетів зброї чи виконання військово-тактичних нормативів зі знищення ворога.

Оцінювання результатів навчання здобувачів освіти цієї категорії здійснюється на засадах інклюзивності, недискримінації та поваги до свободи совісті. Військово-практичні нормативи (зокрема з вогневої та тактичної підготовки, що передбачають використання зброї) повністю замінюються на оцінювання теоретичних знань, аналітичних компетентностей та практичних навичок у сфері цивільного захисту, логістики та домедичної допомоги.

Замість виконання нормативів із вогневої підготовки на швидкість чи точність, для оцінювання використовуються альтернативні форми контролю:

• *Тестування (комп’ютерне або письмове):* перевірка знань із міжнародного гуманітарного права, військової топографії, правил мінної безпеки, цивільного захисту та алгоритмів MARCH/PAWS;

• *Рішення ситуаційних задач (кейс-методи):* оцінювання здатності студента розробити план евакуації цивільного населення, алгоритм розгортання шелтера (тимчасового табору) або карту логістичного забезпечення медичного поста;

• *Оцінювання підготовлених аналітичних матеріалів* (наприклад, «Аналіз інженерного укріплення цивільного об’єкта від осколкових уражень» або «Картографування гуманітарних маршрутів за допомогою OsmAnd»);

• *Демонстрація практичних навичок без елементів бою*: накладання турнікетів і пов’язок у цивільних умовах, проведення медичного сортування (алгоритм START), робота з радіостанцією (правила радіообміну для цивільного захисту), орієнтування на місцевості за картою та компасом.

Під час складання підсумкового диференційованого заліку практична складова для таких студентів містить виключно завдання гуманітарного, логістичного, топографічного чи медичного характеру. Білети підсумкового контролю для цієї категорії здобувачів адаптуються під альтернативний формат навчання: з них вилучаються питання матеріальної частини стрілецької зброї, правил ведення вогню та тактики наступу чи оборони. Вони замінюються на питання з організації цивільного захисту, виживання в екстремальних умовах та інформаційної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. Відомості Верховної Ради України. 2021. № 41. Ст. 339.

3. Про затвердження Типової програми навчальної дисципліни «Основи національного спротиву» для здобувачів вищої та фахової передвищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 30.06.2026 № 1002.

4. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 108.

5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250.

6. Національно-патріотична підготовка: Довідковий матеріал керівникам занять / Центр оперативних стандартів і методики підготовки Збройних Сил України. Київ, 2019. 32 с.

7. Навчальний посібник для проведення занять з національно-патріотичної підготовки відповідно до програми базової загальновійськової підготовки (для підготовки мобілізаційних ресурсів) / О. Скрябін, К. Халіманенко, І. Євсєєв та ін. ; за заг. ред. В. Мороза. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2024. 125 с.

8. Україна: шлях до незалежності: Збірник інформаційно-аналітичних матеріалів / за заг. ред. І. С. Руснака. Київ : НДЦ ГП ЗС України, 2016. 82 с.

9. Базовий курс підготовки населення до нацспротиву : вебсайт. URL: https://nacsprotyv.com.ua/kursy/ (дата звернення: 15.09.2026).